

Mahmut Celal (Bayar)'ın I. Büyük Millet Meclisindeki Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)*

Mahmut Celal (Bayar) Political Activities in the First Grand National Assembly (1920-1923)

Şerif Demir*

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Kastamonu
ORCID: 0000-0002-6831-2188.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Şerif Demir
Kastamonu Üniversitesi, Tarih
Bölümü, Kastamonu, Türkiye
E-posta/E-mail:
serifdemir@kastamonu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 21.02.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.02.2024
Son Revizyon/Last Revision Received:
11.03.2024
Kabul/Accepted: 15.03.2024
Yayınlanma/Publication: 28.03.2024

Atıf/Citation:
Demir, Şerif "Mahmut Celal (Bayar)'ın
I. Büyük Millet Meclisindeki Siyasi
Faaliyetleri (1920-1923)" *Tarih'in Peşinde*
Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar
Dergisi, S. 31, (2024), 50-64

ÖZ

Mahmut Celal Bey, Milli Mücadeleye ilk günden büyük destek verdi. Mustafa Kemal Paşa'nın özel davetiyle Ankara'da açılan yeni Meclise katıldı. Mahmut Celal Bey, I. Meclis'in en aktif milletvekillerinden birisiydi. Öncelikle Celal Bey, son derece başarılı bir hatipti. Özellikle Yunan işgallerine dikkat çekerek Ege Bölgesine ait gözlem ve yaşadıklarını milletvekilleriyle paylaştı. Böylece Mecliste işgallere karşı ortak bir bilinç oluşmasına çalıştı. İkincisi Celal Bey, başarılı bir devlet adamıydı. Uzmanlık alanına bağlı olarak iktisadi konularla ilgilendi. Örneğin, İktisat Bakanlığı yaptı. Son derece yetersiz mali gelirlerle Milli Mücadelenin finansman sorununu çözmeye çalıştı. Savaş ekonomisini idare etti. İktisat Bakanlığına ilave olarak Hariciye yani Dışişleri Bakanlığı görevinde bulundu. Mühim diplomatik görüşmeleri takip etti. Bu çalışmanın öncelikli amacı Celal Bey'in Milli Mücadele döneminin özellikle I. TBMM'deki siyasi faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Celal Bayar, Millet Meclisi, Milli Mücadele, Ankara

ABSTRACT

Mahmut Celal Bey supported to the National Struggle from the very beginning. He attended the new Assembly opened in Ankara with the special invitation of Mustafa Kemal Pasha. Mahmut Celal Bey was one of the most active deputies of the First Assembly. First of all, Celal Bey was an extremely successful orator. He especially drew attention to the Greek occupations and shared his observations and experiences in the Aegean Region with the deputies. Thus, he tried to create a common consciousness against the occupations in the Assembly. Second, Celal Bey was a successful statesman. He was interested in economic issues depending on his field of specialization. For example, he served as the Ministry of Economy. He tried to solve the financing problem of the National Struggle with extremely insufficient financial income. He ruled the war economy. In addition to the Ministry of Economy, he also served as the Minister of Foreign Affairs. He followed important diplomatic negotiations. The primary aim of this study is to investigate in detail the political activities of Celal Bey during the National Struggle period, especially in the First Parliament.

Keywords: Celal Bayar, National Assembly, National Struggle, Ankara

* Bu çalışma (21.11.2023-22.11.2023) tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen Cumhuriyet'in İlanının 100. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyum'da sunulan aynı isimli bildirden geliştirilerek üretilmiştir.

Giriş

Yüz elli yıllık aşan Türk Parlamento tarihi içinde I. Dönem TBMM'nin (1920-1923) çok özel bir yeri vardır. Türk Milletinin kaderine tayin eden Milli Mücadeleyi başarıyla gerçekleştiren bu Meclis, heterojen üye yapısına rağmen görev yaptığı zor koşullar içinde demokratik bir yapısı oldu. Meclis-i Mebusan'ın devamı olarak Ankara'da çalışan bu Meclisin meşruiyetinde hiçbir şüphe yoktur.¹

TBMM, Mustafa Kemal Paşa'nın gayretleriyle² 23 Nisan 1920 saat 13.45'te 120 milletvekilinin³ katılımıyla Sinop Mebusu Şerif Bey'in, açılış konuşmasıyla çalışmalarına başladı.⁴ Üç yıl çalışan bu Meclis'te, dört dönem içinde 337 milletvekili görev yaptı.⁵ Mecliste 553'ü açık 177'si gizli olmak üzere 730 oturum gerçekleştirildi. 1 Nisan 1923'te seçim kararı alan Meclis, 16 Nisan 1923'te son oturumunu yaparak dönemini tamamladı.

I. Dönem TBMM'de görev yapan bütün üyeler çok kıymetlidir. Fakat bazı üyeleri üstlendikleri sorumluluklar ve gerçekleştirdikleri fedakârlıklarla diğer milletvekillerine göre daha fazla öne çıkmaktadırlar. Mahmut Celal Bey, Mecliste çalışkanlığı ve üstlendiği sorumluluklarla diğer milletvekillerine göre daha aktif bir parlamenterlik görevi yaptı.

Mahmut Celal Bey, erken yaşlarından itibaren siyasete büyük ilgi duydu. İttihat ve Terakkiye katıldı. Bu cemiyetin Bursa ve İzmir şubelerinde görevler aldı. İzmir'de işgallere tepki gösterdi. Tutuklanma ihtimali üzerine İzmir'i terk ederek Galip Hoca ismiyle milli mücadeleye katıldı. Akhisar Milli Alay Komutanlığı yaptı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'a Saruhan'dan mebus seçilen Mahmut Celal Bey, 12 Ocak 1920'de İstanbul'a geldi. 13 Mart 1920'de Yunan işgaline karşı yaptığı konuşmayla kamuoyunun dikkatini çekti.⁶

16 Mart'ta Meclis-i Mebusan basılarak dağıtılınca Celal Bey, Üsküdar'dan Adapazarı, Bilecik üzerinden gizlice memleketi Bursa'ya geldi⁷. Evine henüz yeni gelmiş Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgrafla⁸ Anzavur isyanına karşı Bursa'da Kuvayı Milliye güçleriyle birlikte çalışmaya başladı. Bursa'da Anzavur tehlikesi tamamen ortadan kalkınca⁹ Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Ankara'ya hareket etti.¹⁰

¹ Hamdi Gürler, *Paşaların Gözüyle Milli Mücadele*, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 234; Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 112-116.

² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, MEB Yayınları, İstanbul 1970, s. 431-432; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.III, MEB Yayınları, Ankara 1978, s.94.

³ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri (Milli Mücadele Döneminde Seçimler)*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2010, s.75.

⁴ TBMM, *ZC, D.1, İ.1, c.I, (23 Nisan 1336)*, s.2.

⁵ TBMM'de görev yapan bu milletvekillerinin sayısı hakkında farklı rakamlar verilmektedir. Ali Fuat Cebesoy, *Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957, s.310-311 Bu konuda bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. III, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1995, s. 9-14. Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, ATAM Yay., Ankara 2002, s. 289-294; Bu sayılar arasındaki farklılıkları değerlendirmeye bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 87-90.

⁶ Konuşmanın tam metni, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, 13 Mart 1336, s. 349-375; Celal Bayar, *Celal Bayar Diyor Ki (1920-1950) Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbihal*, Top. Haz. Nazmi Sevgen, İstanbul 1951, s. 7; Cemal Kutay, *Celal Bayar Bir Türkün Biyografisi*, Süsler Matbaası, İstanbul 1949, s.20-40.

⁷ Utkan Kocatürk, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. II, S.5, (1986), s. 337-338; Bülent Çukurova, "Celal Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VII, S. 20, (Mart 1991), s. 347.

⁸ Kocatürk, *a.g.m.*, s. 339; Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 74.

⁹ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 74-76; Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1955, s. 7.

¹⁰ Cemal Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982, s. 86; Gültekin Kamil Birlik, *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2011, s. 51-54.

Mahmut Celal Bey, 23 Nisan 1920'da Ankara'da açılan Meclise katılmak da hiçbir tereddüt duymadı.¹¹ Mecliste çeşitli sorumluluklar üstlenen Mahmut Celal Bey, özellikle mali konulardaki bilgi ve birikimine uygun sahalarda ilgilendi. Komisyonlarda, kürsülerde, İktisat Vekilliği¹² ve Hariciye Vekilliği yaptı. Ayrıca bu dönem içerisinde Sıhhiye, Bayındırlık ve Maliye Vekâletine vekillik etti.¹³

Celal Bey, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'dan başlayarak Cumhuriyet dönemine (1920-1960) kadar bütün seçimlere katılarak 12 dönem parlamenterlik görev yaptı. Celal Bey'in bu Meclisteki başarısı daha sonraki yıllarda bakanlık ve başbakanlık yapmasına kapı açtı. Mali konularda ki birikimiyle Ziraat Bankası ve İş Bankasının kurulmasına ve yapılandırılmasında önemli rol oynadı.

Meclisin aktif bir mebusu ve gözde bir bürokrati olarak Celal Bey'in bu dönemde kurulan Yeşil Ordu ile Türkiye Komünist Partisi gibi kurumlarda yer aldığı iddia edildi. Fakat Celal Bey, bu iddiaları reddetti.¹⁴ Çünkü Celal Bey, İktisat Vekilliği gibi önemli bir sorumluluk üstlenmişti. Bu vazifesine odaklanabilmek için bu tarz teşekküllerden uzak durduğunu söyledi.¹⁵ Celal Bey'in siyasi kariyeri ve muktedir olduğu dönemlerindeki uygulamalarına bakarak da bu iddiaların doğruluğunu kabul etmek pek mümkün gözükmemektedir.¹⁶

I. TBMM'nin Birinci Dönem Birinci Yasama Yılı Faaliyetleri

Mahmut Celal Bey'in Ankara'ya hangi gün gelerek Meclis çalışmalarına ne zaman katıldığı hakkında net bilgi yok. Fakat Meclis zabıtlarına göre Celal Bey'in ilk kez TBMM'de 1 Mayıs 1920'te söz alarak Meclis genel kuruluna getirilen takrirler arasındaki müzakere usullerinin farklılığına itiraz ettiği görülmektedir.¹⁷ Böylece Meclisin açılışından bir hafta sonra yasama çalışmalarına katıldığı anlaşılmaktadır.

Mahmut Celal Bey ve 22 arkadaşı 2 Mayıs 1920'te TBMM'ye usule ait bir takrir verdiler. Meclisin düşman saldırılarına karşı ülkenin birliğini ve bütünlüğünü sağlamayı amaçladığı hatırlatılarak doğrudan bu amaç dışına çıkacak takrirlerle Meclisin meşgul edilmemesi isteniliyordu.¹⁸ Meclisin gündemine sınırlandırma getirildiği iddiasıyla karşı çıkanlar olsa da tavsiye niteliğindeki bu takrir genel kurulda kabul edildi.

Saruhan Milletvekili Mahmut Celal Bey, Mecliste ilk kapsamlı konuşmasını 4 Mayıs 1920'de yaptı. İstanbul Hükümetinin 16 Mart 1920'den itibaren imzalayacağı uluslararası sözleşme ve antlaşmaları geçersiz sayan kanun münasebetiyle söz aldı. Bu kanunu coşkuyla destekleyen Celal Bey, Mondros Ateşkes Antlaşmasının kabul edildiği zor şartları hatırlatarak İtilaf Devletlerinin bu anlaşmanın gereğine uygun hareket etmediklerini söyledi. İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesine dikkat çeken Celal Bey, İzmir'in itilaf devletlerini nasıl tehdit ettiğini sordu. Bu işgalin sınırlı ve geçici olduğunun belirtilmesine rağmen işgalin genişletildiğini, binlerce Müslümanın şehit edildiğini ve namusumuza uzanan bu saldırılara karşı sessiz kalan İstanbul hükümetini mi dinleyeceğiz dedi. Benzer durumların Maraş'ta da yaşandığını belirten Celal Bey, İstanbul Hükümetinin Kanun-u Esasiye aykırı bir şekilde kurulduğunu ve milletin menfaatlerine aykırı hareket ettiğini iddia etti. Celal Bey sözlerini

¹¹ Demirel, *Birinci Meclis*, s. 89.

¹² Kutay, *Bir Türk*, s. 76.

¹³ *Celal Bayar Arşivi*, 4/138.

¹⁴ Mizyal Karaçam Şengil, *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*, Cem Yayınları, İstanbul 1996, s. 167-168.

¹⁵ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*, ATAM Yayınları, Ankara 2000, s. 21.

¹⁶ Şenşekerci, *a.g.e.*, s. 88-89.

¹⁷ TBMM ZC, D1, c.I, İ.8, (1 Mayıs 1920), s.173.

¹⁸ TBMM ZC, D1, c.I, İ.8, (1 Mayıs 1920), s.188.

kanunda belirtilen tarihi daha erkene çekerek İstanbul Hükümetinin Mondros'tan sonra imzaladığı bütün anlaşmaları reddedelim diyerek tamamladı.¹⁹ Celal Bey'in bu sözleri milletvekilleri arasında büyük destek gördü. Bu konu 6 Mayıs'ta Meclisin gündemine tekrar geldi. Celal Bey, ısrarla kanunda işaret edilen tarihin daha erkene çekilmesini istedi. Özellikle Damat Ferid Paşa döneminin "gayrimeşru bir hükümet" olduğunu belirterek bu dönemde imzalanmış açık ve gizli anlaşmaların da geçersiz sayılmasını talep etti.²⁰

Mahmut Celal Bey, 9 Mayıs 1920'de Meclis İktisat Komisyonuna Mazbata Muharriri olarak seçildi.²¹ Aynı gün Meclisin gizli oturumunda son Meclis-i Mebusan'da yer aldığı halde Ankara'ya gelmemiş mebusların durumu görüşüldü. Takrirden geç kalan bu mebusların TBMM'ye kabul edilebilmesi için Meclisin 2/3 onayıyla teklif edilmesi öngörülüyordu. Celal Bey, böyle yüksek bir orana karşı çıktı. Aynı zamanda Celal Bey, Ankara'ya İstanbul'dan gelecek mebusların belirli bir süreye kadar kabul edileceğinin ifade edilmesinin de yanlış olduğunu savundu. Bu mebuslarla irtibatının olduğunu belirten Celal Bey, Ankara'ya gelmeyi çok istediklerini fakat İstanbul'dan ayrılmakta zorlandıklarını söyledi. Fakat Celal Bey, İstanbul'dan her gelen mebusun da Ankara'ya kabul edilmesini doğru olmayacağını çünkü Ankara'da açılan bu Meclisin önemli bir amacının olduğunu söyledi. TBMM'ye katılacak mebusların İcra Heyetince belirlenmesi gerekir dedi.²² Celal Bey, Meclise verdiği takrirle İstanbul'dan gelecek mebusların Heyet-i İcrayla görüştüğünden sonra Heyet-i İcra'nın önerisiyle Meclise kabul edilmesini teklif etti. Bu takrir Meclis tarafından kabul edildi.²³

Mecliste komisyonlardan seçilen temsilcilerle İrşat Encümeni oluşturuldu. Bu komisyona 13 Mayıs 1920'de İktisat Komisyonundan Celal Bey seçildi.²⁴ Aynı gün içinde Celal Bey Meclise birçok takrir verdi. Bunlardan birincisi, Kuvayı Milliye hizmetinde çalışan kolluk kuvvetlerinin maaşlarına ilave olarak nakdi ödüller verilmesini talep etti.²⁵ Bu konu farklı zamanlarda verilmiş takrirlerle birleştirilerek meclis gündemine getirilmesi için komisyonla havale edildi. Celal Bey, Meclis müzakerelerinin sağlıklı, verimli ve hızlı yapılabilmesi için iki tane takrire daha imza attı. Bunlar iç tüzük değişikliği ve meclis gündeminin daha evvelden milletvekillerine bildirilmesine yönelik takrirlerdi.²⁶ Son olarak Celal Bey, muhtelif cephelerde savaşan milli kuvvetlerin iâşe ve diğer ihtiyaçlarının temini için ihtiyaç duyulan nizamnameyi hazırlayacak bir komisyon kurulması için takrir verdi. Bu konu daha evvel gündeme gelen benzer takrirlerin birleştirilerek Meclise getirilmesi için Heyeti İcraiye sevk edildi.²⁷

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin yıl dönümünde Ankaralılar bir protesto mitingi yaparak, Meclise de bu protesto hakkında bir yazı gönderdiler. Mecliste okunan bu yazı üzerine Saruhan Milletvekili Mahmut Celal Bey, İzmir'i yakından bilen ve bu işgale tanıklık etmiş bir kişi olarak kürsüye çıktı. Ankaralıların bu hassasiyetine teşekkür eden Celal Bey, bin seneden beri Türk yurdu olan İzmir ve çevresinde yaşanan facianın bir kısmına tanık olduğunu dünyada buna benzer bir facianın yaşanmadığını söyledi. Avrupalıların ve Amerikalıların verdikleri sözleri tutmadığını hatırlatan Celal Bey, İzmir'in 15 Mayıs'ta işgal edildiğini, Yunanlıların "kudurmuş köpek gibi" Müslüman halka saldırdığını söyledi. Bu işgal karşısında halkın ikiye ayrıldığını. Bir kısım insanların "namus-ı milliyi" kurtarmak için

¹⁹ TBMM ZC, D1, c.I, İ.11, (4 Mayıs 1920), s.207-208.

²⁰ TBMM ZC, D1, c.I, İ.12, (6 Mayıs 1920), s.225-226.

²¹ TBMM ZC, D1, c.I, İ.13, (9 Mayıs 1920), s.237.

²² TBMM GCZ, D1, c.I, İ.13, (9 Mayıs 1920), s.17-18.

²³ TBMM GCZ, D1, c.I, İ.13, (9 Mayıs 1920), s.19.

²⁴ TBMM ZC, D1, c.I, İ.15, (13 Mayıs 1920), s.281.

²⁵ TBMM ZC, D1, c.I, İ.15, (13 Mayıs 1920), s.286.

²⁶ TBMM ZC, D1, c.I, İ.15, (13 Mayıs 1920), s.287.

²⁷ TBMM ZC, D1, c.I, İ.15, (13 Mayıs 1920), s.287.

mücadele ederken diğerlerinin damat Ferit Paşa'nın siyasetini takip ederek işgale boyun eğdiklerini söyledi. İşgalin İzmir'le sınırlı kalmadığını Anadolu'nun içlerine kadar ilerlediğini halka türlü türlü işkence, tecavüz ve zulümler yapıldığını ifade etti. Yörenin kahramanlarının sadece bölgeyi değil üç yüz milyon Müslümanı kurtarmak için savaştıklarını bugün de bu şanlı mücadelenin devam ettiğini söyledi. Aydın'da altı bin kişilik Yunan güçlerini üç yüz kişilik yiğitler durdurdu. Üç gün üç gece savaşarak düşmanı şehirden çıkardılar. Bu mücadele de özellikle kadınlarımızın büyük kahramanlıklar gösterdiğini ifade eden Celal Bey, "*iddia ediyoruz ki, dâvamız yalnız bir Anadolu dâvası değildir, bütün âlem-i İslam'ın halâsıdır*" dedi. Davamızın kutsiyeti elbette bir gün ortaya çıkacaktır diyen Celal Bey, Ankaralıların bu hislerini paylaşıyorum diyerek sözlerini tamamladı.²⁸ Celal Bey'in bu konuşması milletvekillerinin alkışlarıyla sona erdi. Erzincan Milletvekili Emin Bey, Celal Bey'in yaptığı bu konuşmanın basılarak köylere kadar dağıtılması için bir takrir verdi. Bu takrir de milletvekilleri tarafından anında kabul edildi.²⁹

17 Mayıs 1920'de İstanbul Hükümetinin imzaladığı uluslararası anlaşmaların geçersiz sayılmasına yönelik takrir gündeme tekrar getirildi. Bu duruma tepki gösteren Celal Bey, Meclis gündemine bağlı kalınarak çalışmaların yürütülmediğini aksi durumda yasama çalışmalarına fazla katkı sağlayamayacaklarını söyledi. Bu sebeple bu kanun teklifinin acelesi yoksa farklı bir zamana ertelenmesini istedi.³⁰ Böylece bu kanun önerisi ileri bir tarihe ertelendi.

Yunanlıların Bursa'ya olan saldırıları şiddetlenince Celal Bey, ailesinin güvenliğini sağlamak için Bursa'ya gitti.³¹ Ailevi işleriyle meşgul olan Celal Bey'e Mustafa Kemal Paşa 7 Temmuz 1920'de telgraf çekerek Bursa'da yapılacak askeri ve idari işler hakkında talimat verdi. Celal Bey, bu talimata göre şehrin idari yapısı ve güvenliğine yönelik bazı tasarruflarda bulundu.³² Fakat 8 Temmuz'da Bursa Yunanlılar tarafından işgal edildi. Bu şehrin Yunanlıların eline geçmesi üzerine TBMM Başkanlık kürsüsü siyah bir örtüyle kaplandı. Mecliste büyük bir üzüntü ve Bursalıların şehirlerini yeterince savunmadıklarına yönelik çeşitli tenkitler oldu. Bu durum üzerine Celal Bey, 12 Temmuz 1920'de Müdafaa-i Milli Teşkilatının takviyesi hususunda açılan müzakerelerde söz aldı. Bursa'da kurulan Kuvayı Milliye'nin kendisine düşen vazifeleri yaptı fakat yeterli değildi. Çünkü biz çoluk çocuk, silah olmadığı vakit sopamızla düşmanın önüne atılarak gerekirse düşman süvarilerinin atlarının altında çiğnenerek tarihe karşı vazifemizi yapmalıydık. Akhisar Cephesi yarılp, Balıkesir düştükten sonra düşmanın Bursa'nın önüne geleceğini kimse düşünemedi. Bursalılar bir taraftan düşmanla diğer taraftan Karamürsel, İzmit ve Adapazarı'nda mürtecilerle mücadele etti. Bursa, kesinlikle düşmana kucak açmadı fakat şehrin müdafaası da kolay değildi. Düşman kalabalık askeri gücüyle denizden kolaylıkla çıkartma yaptı. Şehirdeki kolluk güçleri iddia olunduğu gibi kışlasında değil karargâhta cepheye yerleşmişti. Kalabalık düşman güçleri karşısında fazla direnemediler ve çekilmek zorunda kaldılar. Bu durum gelecek için zaruri bir gerçektir. Bursalıların İngilizleri ve Yunanlıları davet ettiği iddiaları kesinlikle yanlıştır. Bursa'nın düşmüş olmasından çok üzüntülüyüz, aşkla ve imanla vazifeye atılarak şehrimizi kurtaracağız dedi.³³

²⁸ TBMM ZC, D1, c.I, İ.16, (15 Mayıs 1920), s.306-309.

²⁹ İsmet Bozdağ, *Celal Bayar*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986, s. 31.

³⁰ TBMM ZC, D1, c.I, İ.17, (17 Mayıs 1920), s.328-329.

³¹ Şenşekerci, *a.g.e.*, s. 80.

³² *Celal Bayar Arşivi*, 36/22.

³³ TBMM ZC, D1, c.II, İ.32, (12 Temmuz 1920), s.281-283.

Celal Bey, Meclis-i Mebusan'da tutuklanarak Malta'ya gönderilen Mebusların TBMM'ye kabulü ve tahsisat verilmesini memnuniyetle karşıladı. Bu konuda yaptığı konuşmasında Celal Bey, kimsenin mağdur olmaması için bir komisyon kurularak gereken tetkikatla olası mağduriyetlerin önüne geçilmesini teklif etti.³⁴

Celal Bey, 3 Ağustos 1920'de verdiği bir takrirle mebuslukla memurluğun (özel durumların dışında) aynı kişide toplanmaması gerektiğine yönelik bir takrir verdi. Bu takrir görüşülmek üzere layiha encümenine sevk edildi.³⁵

Batum'un Gürcülerin eline geçmesi üzerine, Gürcü yönetiminin halka karşı fena muamelede bulunduğuna yönelik haberler geldi. Bu durumu yörede görev yapan bir okul müdürü TBMM'ye bildirerek yardım talebinde bulundu. 7 Ağustos 1920'de Meclis gündemine gelen bu konu hakkında Celal Bey, yöreden gelen her haberin kendisini çok heyecanlandığını Meclisin galeyana geldiğini belirterek yörede yaşayanların mutlaka kurtarılması gerektiğini söyledi. Fakat TBMM imkânlarının da sınırlı olduğunu belirten Celal Bey, asıl biz onlardan yardım bekliyoruz dedi. Bölgeden gelen telgrafların çelişkili bilgiler verdiğini belirten Celal Bey, doğru bilgiye ulaşmakta şüpheleri olduğunu kuru protesto ve boş lafın da bir kıymeti yok dedi. Doğu bizi kurtaracak bizde bütün İslam dünyasının kurtarıcısı olacağız diyen Celal Bey, emellerimiz ve amaçlarımız birdir. Bu sebeple güçlerimizi birleştirmemiz gerekir. Bu konularda Hükümetin ne düşündüğünü bilmiyorum. Gizli bir celseyle Hükümetin bu konuda bizleri bilgilendirmesini bekliyorum dedi.³⁶

Celal Bey, Meclis müzakerelerini titizlikle takip ediyor, mevzuata ve iç tüzük kurallarına riayet edilmesine büyük hassasiyet gösteriyordu. Askerlik Şubeleri hakkında verilen bir takrirden söz alan Celal Bey, takririn leh ve aleyhinde söz almadığını ifade ederek Layiha Encümeninin nizamnameye uygun hareket etmediğini belirterek takrir maddelerini okuyup genel kurulu uyardı.³⁷

Meclis çalışmalarında ortaya koyduğu performans Celal Bey'e yürütme organında yeni bir sorumluluğun kapısını açtı. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, özel bir görevle Moskova'ya gönderildi³⁸. Yusuf Kemal Bey'in o günkü koşullarda bu seyahati uzun bir süre alacağından yerine yeni bir Vekilin seçilmesi için Mecliste arayışa girildi. Meclis, 10 Ağustos 1920'de Saruhan Mebusu Celal Bey'i 125 olumlu oyla İktisat Vekâleti Vekilliğine seçti.³⁹ Böylece uzmanlık alanına bağlı olarak Milli Mücadelenin finansmanında önemli bir sorumluluğu üstlenmiş oldu.

İktisat Vekili Celal Bey, öncelikle bakanlığını yapılandırmak ve yurdun ekonomik potansiyelini kullanmak için çalışmalara başladı. Bu amaçla öncelikle toprak verimini artırmak, yerli üretimi geliştirmek ve madenlerimizi verimli şekilde işletebilmek için hazırlıklar yapmak oldu. Özellikle uzun zamandır ihmal edilmiş olan madencilerin özlük haklarının düzeltilmesine büyük önem verildi.⁴⁰

Zonguldak ve Ereğli yörelerinden çıkarılmakta olan kömür son derece değerli ve stratejik öneme sahip bir madendi. Milli Mücadele içerisinde nakliye amacıyla demiryollarında kömür

³⁴ TBMM ZC, D1, c.III, İ.15, (31 Temmuz 1920), s.17.

³⁵ TBMM ZC, D1, c.III, İ.43, (03 Ağustos 1920), s.79.

³⁶ TBMM ZC, D1, c.III, İ.44, (7 Ağustos 1920), s.119.

³⁷ TBMM ZC, D1, c.III, İ.45, (9 Ağustos 1920), s.146.

³⁸ M. Akif Tural, "Mahmut Celal Bayar (1883-1986)", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1994, s. 34.

³⁹ TBMM ZC, D1, c.III, İ.46, (10 Ağustos 1920), s.185.

⁴⁰ Bozdağ, *Bayar*, s. 32.

üretimine büyük ihtiyaç duyuluyordu. Kömür kaynakları bakımından zengin rezervlere sahip olan Zonguldak'ta bu maden istihsalini Fransızlar yapıyordu. Savaş sebebiyle üretimde bazı aksaklıklar yaşandı. Anadolu'nun işgaliyle birlikte Fransızlar tamamen kömür havzasını kontrol altına almak istediler fakat Kuvayı Milliye buna izin vermedi. Bunun üzerine Fransızlar yöreden ayrılmak zorunda kaldılar.⁴¹

Celal Bey, bu kömür kaynaklarını ekonomiye kazandırarak bir taraftan bütçeye maddi bir destek oluşturmak diğer taraftan da halkın önemli bir ihtiyacını karşılamak istiyordu. Bu sebeple Celal Bey, bu konuyu sıklıkla Meclis gündemine taşıdı. Celal Bey, bu konuya yönelik ilk konuşmasını 15 Ağustos'ta Zonguldak ve Ereğli bölgelerinde çıkarılan kömür sahalarında çalışan ameleler hakkında yaptı. Celal Bey, amelelerin yaşam şartlarının dikkate alınması gereken son derece önemli bir konu olduğunu söyledi. Bu yörede çalışan beş bine yakın amelelerin Müslüman olduğunu belirten Celal Bey, civar ahalisinden oluşan bu amelelerin ayın on beş gününü kendi tarlasında diğer günlerini kömür madenlerinde çalışıyor dedi. Yörede faaliyet gösteren şirketlerin yabancı sermayeli olduğuna dikkat çeken Celal Bey, bu amelelere yönelik sadece bir hastane ve bir doktor olduğu bu durumun ihtiyaca cevap veremediğini söyledi. Mutlak surette amelelerin yaşam koşullarını düzenlemek ve geliştirmek için çalışmalar yapılacağını bildirdi. Aynı gün içerisinde gerçekleştirilen ikinci oturumda Celal Bey'in 31 Temmuz 1920'de Meclise verdiği memurlukla mebusluğun bazı özel haller dışında aynı kişide toplanmasını yasaklayan kanun teklifi görüşüldü. Meclis'te valilik, kumandanlık, sefaret ve özel görevler istisna tutularak memurlukla mebusluğun birbirinden ayrılması kabul edildi.⁴²

Mecliste asker kaçakları hakkında istiklal mahkemesi kanunu müzakerelerine Celal Bey'de katkı sağladı. 9 Eylül 1920'de gerçekleştirilen bu müzakerelerde Celal Bey, bugüne kadar milletimiz bütün dünya ile çarpışarak fedakârane büyük kahramanlıklar gösterdi. Dünyanın her yerinde görüldüğü gibi bu azim mücadele ve istiklal uğruna verilen savaşlardan kaçanlarda oldu. Bu durum karşısında bazı tedbirlerin alınması gereklidir. Bu sebeple doğrudan idam cezası verilmesini doğru bulmuyorum. Çünkü bu cezayı Birinci Dünya savaşında ne kadar uygulayabildik? İdam cezasından evvela kanun teklifinde geçen malına ve mülküne el konulmasının önemli ve yerinde tedbir olacağını düşünüyorum dedi.⁴³

Celal Bey, İktisat Vekili olarak bakanlığıyla ilgili teknik konularda da sıklıkla Meclisi bilgilendiriyordu. 16 Eylül 1920'de İhracata vergi konulması hakkında bakanlığının görüşünü açıklayan Celal Bey, öncelikle yürütülen büyük mücadele ve istiklalin kazanılması için bu kadar ekonomik ihtiyaç olmasaydı hayatta böyle bir kanuna imza atmayacağını söyledi. Celal Bey, ihraç edilebilecek maddeleri kalem kalem sayarak talep edilen vergileri söyledi. Maddelerin piyasa koşulları, üretim kapasiteleri ve malın kalitesine göre değerlendirmeler yaparak teklif edilen vergi miktarları hakkında görüşlerini açıkladı.⁴⁴ Celal Bey, dönemin ekonomisi ve Anadolu'nun üretim yapısı hakkında kıymetli mütalaalarda bulundu.

İcra Heyeti üyesi olarak Celal Bey, bakanlığına bağlı konularda Hükümete yönelik soruları da cevapladı. Örneğin mebuslar Ankara'da yaşanan odun ve kömür darlığı hakkında Hükümete soru sordular. Bu meselenin öncelikle belediyenin sorumluluğu dâhilinde olduğuna dikkat çeken Celal Bey, sıkı bir merkezîyetçi yapının doğru olmadığını, halkın ihtiyacının karşılayabilmesi için köylülerin serbest çalışmasına imkân sağlanarak üretimin

⁴¹ Ekrem Murat Zaman, *Benim Adım Amelebirliği 100. Yıl*, Hazer Ofset, Zonguldak 2023, s. 22.

⁴² TBMM ZC, D1, c.III, İ.49, (15 Ağustos 1920), s.246-249.

⁴³ TBMM ZC, D1, c.IV, İ.62, (09 Eylül 1920), s.52-53.

⁴⁴ TBMM ZC, D1, c.IV, İ.66, (16 Eylül 1920), s.164-167; *Celal Bayar Arşivi*, 103/177.

artırılmasının amaçlandığını, özellikle orman köylülerinin durumunu düzenleyen bir hukuki hazırlıkların yakında Meclise geleceğini söyledi⁴⁵. Bu kanun tasarısı 4 Ekim'de Meclis genel kuruluna getirildi. Celal Bey, bu kanunla köylünün ormanlardan daha fazla faydalanabilmesi ve ormanların korunmasının amaçlandığını söyledi.⁴⁶ Bu konu 11 Ekim'de Meclisin gündeme tekrar geldi. Mebuslar, köylerin ve köylülerin ormandan istifade edecekleri sahaları ve kullanacakları odun miktarları üzerine çeşitli itirazlarda bulundular. Celal Bey, konuya oldukça hâkim olarak soru ve sorunları cevaplayarak yasanın meclisten kabulünü sağladı.⁴⁷

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin ilk oturumuna katılmayan Celal Bey, bu durumdan büyük üzüntü duydu. 25 Eylül 1920'de Meclis Başkanlığına bir dilekçe vererek Meclis-i Mebusan dağıtıldıktan sonra Bursa'ya geldiğini, TBMM'nin açılışına katılmak üzere Ankara'ya yola çıkacakken Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa üzerine yürüyen Anzavur ayaklanmasına karşı Bursa'yı savunmak için Kuvayı Milliye güçleriyle birlikte mücadele etmemi istediğinden Bursa'da kaldım. Bu sebeple Ankara'ya TBMM açıldıktan iki hafta sonra gelebildim. Mücbir sebeplerden kaynaklı olarak yaşadığım bu gecikmenin izinli sayılarak Meclis kaydımın 23 Nisan olarak yapılmasını istiyorum dedi. Celal Bey'in bu dilekçesi genel kurula geldiğinde bazı mebuslar konuyu para meselesine getirerek itiraz ettiler. Amacının kesinlikle üç kuruşluk para olmadığını belirten Celal Bey, bu itirazlar üzerine talebimi geri alıyorum dedi. Meclis Başkanı, konunun suiistimal edilecek durumda olmadığını belirterek genel kurulda oylamaya gitti. Meclisin kararıyla Celal Bey'in TBMM'ye katılma tarihi 23 Nisan olarak kabul edildi.⁴⁸

6 Ekim 1920'de Meclis gündemine askeri öğrencilere yapılacak ekonomik yardımlar geldi. Bu konu hakkında Celal Bey, bu öğrencilerin küçük çocuklar olmadığını, vatanın istiklali için mücadele edecek vatanperverler olduğunu, kısa süre içinde orduya katılarak hizmet edeceklerini, mücadeleye atılarak istikbale namzet münevver gençler olacağından haklarını vermek gerekir dedi.⁴⁹ Aynı gün içerisinde Ziraat Bankasının İktisat Vekâletine bağlanması dolayısıyla yapılan geçici bütçe gündeme geldi. Bu bütçenin geçici olduğuna dikkat çeken Celal Bey, bankanın başlangıçta Maliye Bakanlığına bağlı olduğunu bu dönemde bankanın sermayesinden bir milyon iki yüz bin liranın alındığını fakat artık kendi bakanlığına bağlı olduğu için bankanın sermayesinden kesinlikle para alınmayacağını söyledi. Bundan sonra bankanın kuruluş amacına uygun bir şekilde çiftçiye destek olmak için çalışacağını vurgulayan Celal Bey, kısa bir sürede idari yapılanmaya bağlı olarak köy bankalarının kurulacağını Ziraat Bankasının da bu bankaları koruyarak destek olacağını söyledi.⁵⁰

Celal Bey, Yunan zulmü ve Batı Anadolu'da yaşanan facialar karşısında oldukça hassastı. 9 Kasım 1920'de Meclisin gündemine Yunanlıların yaptığı zulümlerin araştırılarak kayıt altına alınması geldi. Konu hakkında söz alan Celal Bey, bu zulümleri şahit olmuş bir kişi olarak bu konu açıldığında moralim bozuluyor dedi. Yunanlıların insanlığın başına büyük bir bela olduğunu savunan Celal Bey, Allah onları kahretsin dedi. Yenişehir'deki mezalimi görmedim fakat örneklerle anlıyorum ki orada büyük bir facia yaşandı. Hükümet bu konuda harekete geçerek faciayı kayıt altına aldı. Fakat bu mezalimin Avrupa'da teşhir edilerek merhametini celp edeceğimiz düşüncesi çok yanlıştır. Çünkü daha evvel Yunanlıların İzmir'de yaptığı mezalimleri tespit için Avrupa'dan bir heyet geldi. Yapılan bütün zulüm, tecavüz ve

⁴⁵ TBMM ZC, D1, c.IV, İ.72, (25 Eylül 1920), s.322-323.

⁴⁶ TBMM ZC, D1, c.IV, İ.78, (04 Ekim 1920), s.522-524; *Celal Bayar Arşivi*, 103/178.

⁴⁷ TBMM ZC, D1, c.IV, İ.81, (11 Ekim 1920), s.19-27.

⁴⁸ TBMM ZC, D1, c.IV, İ.73, (26 Eylül 1920), s.350.

⁴⁹ TBMM ZC, D1, c.IV, İ.79, (06 Ekim 1920), s.554; *Celal Bayar Arşivi*, 103/179.

⁵⁰ TBMM ZC, D1, c.IV, İ.79, (06 Ekim 1920), s.559-561; *Celal Bayar Arşivi*, 103/120.

haksızlıkları tespit etti. Fakat herhangi bir sonuç çıkmadı. Bu mezalim kayıt altına alınsın fakat bu faciaları unutup din kardeşine silah çeken gafillere gösterilsin dedi.⁵¹ Celal Bey, 22 Kasım 1920'de Yenişehir'de Yunanlılar tarafında yapılan mezalimler hakkında tutulan raporu Meclis gündemine getirerek mebuslarla paylaştı.⁵²

Celal Bey, bakanlığının gerektirdiği donanımına sahip olduğu gibi ülkenin imkânlarını da çok iyi biliyordu. Meclis gündemine 15 Kasım 1920'de Keçiözümlü Kükürt Fabrikası ve Ereğli Kömür üretimi hakkında soru geldi. Celal Bey, Kükürt Fabrikasını kuruluş tarihinden başlayarak üretilen ürünün muhtevası ve bu ürünün dünya pazarlarındaki yeri ve önemine kadar pek çok teknik bilgiyi paylaştı. Ereğli Kömür üretimi ve ekonomiye olan katkısını detaylı bir şekilde anlattı.⁵³ Aynı oturumda Irak'tan Milli Mücadeleye destek olan bazı telgraflar gündeme geldi. Söz alan Celal Bey, büyük zorluklarla başlatılan hürriyet ve bağımsızlık mücadelesinin İslam dünyasında karşılık bulacağını biliyorduk dedi. Anadolu'da zulme ve vahşete karşı atan kalplarımızın yalnız olmadığını bütün İslam dünyasının bizimle birlikte olduğunu daha evvelde söylemişim. Çünkü bizim davamız sadece Anadolu'nun değil üç yüz milyon Müslümanın davası olduğunu, zalimler ne kadar kuvvetli olurlarsa olsunlar zulümle payidar olmuş hiçbir kuvvet yoktur dedi. Büyük bir aşk ve imanla Afrika ve Asyalılar Avrupalıların zalim idaresinden yakında kendisini kurtaracaktır. Zalimler yakında denize dökülecektir. Biz Azerbaycan'da kurulan Hükümeti samimi bir şekilde selamladık, dindaşlarımız ve ırkdaşlarımızın istiklalleriyle yakından alakadınız dedi. Bütün âlemi İslam'dan bize selam geliyor. Irak ve Suriye'de harekete geçtiler. Iraklıların Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri telgrafi okuyan Celal Bey, neticede zafer bizim olacaktır dedi.⁵⁴ Aynı gün gerçekleştirilen gizli oturumda Celal Bey gündem dışı söz istedi. Konya'da ikamet eden Şeyh Sünusi'nin Meclisi ziyaret ettiğinden söz eden Celal Bey, Şeyhin İngilizlerin zulmüne karşı bütün İslam âleminin birlikte olması gerektiğini ifade ettiğini söyleyerek "*yaşasın âlemi İslâm...*" dedi.⁵⁵

Celal Bey, emeğe ve işçiyi büyük önem veriyordu. Bu amaçla Zonguldak'ta madenlerde çalışanların ekonomik durumu göz önünde tutularak, maaşlarının iyileştirilmesi için bir kanun teklifi hazırladı. Bu konuda Celal Bey, Mecliste Zonguldak bölgesinin ekonomik imkânından söz ederek yöredeki geçim koşulları da dikkate alınarak maaşlarda bir düzenlemenin kaçınılmaz olduğunu söyledi.⁵⁶

Celal Bey, görev yaptığı zaman da pek çok bakanlığa vekâlet etti. Bunlardan birisi de Umur-ı Nafia Vekâletiydi. Bu bakanlık adına 11 Aralık 1920'de Ankara-Çankırı-Kastamonu ve İnebolu yolunun tamiri ve Nafia Vekâletinin ihtiyaçlarını karşılaması hakkında mebusları bilgilendirdi.⁵⁷ Aynı gün içerisinde Celal Bey'in sorumluluğu altındaki Ziraat Bankası Meclisin gündemine geldi. Eski bir bankacı olarak Celal Bey, Ziraat Bankasının yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç olduğunu, bankanın varlıklarının dörtte birinin İstanbul'da yer aldığını, birçok yerlerde işgal sebebiyle şubelerin çalışmadığını ve pek çok memurun istifa ettiğini söyledi. Sıkı bir kontrol altında, mümkün mertebe tasarruf yaparak bankanın geliştirilmesi ve büyütülmesi için 81470 lira avansa ihtiyaç olduğunu söyledi.⁵⁸

⁵¹ TBMM ZC, D.1, c. V, İ.96, (09 Kasım 1920), s.316-317.

⁵² TBMM ZC, D.1, c. VI, İ.101, (22 Kasım 1920), s.19.

⁵³ *Celal Bayar Arşivi*, 103/155.

⁵⁴ TBMM ZC, D.1, c. V, İ.98, (15 Kasım 1920), s.395-397.

⁵⁵ TBMM, GCZ, D.1, c.I, İ.98, (15 Kasım 1920), s. 231-232.

⁵⁶ TBMM ZC, D.1, c. VI, İ.111, (09 Aralık 1920), s.290; *Celal Bayar Arşivi*, 103/156.

⁵⁷ TBMM ZC, D.1, c. VI, İ.112, (11 Aralık 1920), s.303-305; *Celal Bayar Arşivi*, 103/157.

⁵⁸ TBMM ZC, D.1, c. VI, İ.112, (11 Aralık 1920), s.307-309.

Zonguldak bölgesinden kömür tedarikinde sıklıkla sorunlar yaşanıyordu. Kastamonu Mebusu Suat Bey'in Zonguldak'ta yaşanan kömür buhranına Hükümetin ne gibi tedbirler alacağına yönelik sorusu İktisat Vekili Celal Bey'i rahatsız etti. Soru sahibinin buhranın niteliğini açıklamadan bu konuyu böyle gündeme taşımamasından rahatsızlık duyan Celal Bey, yöreden gelen bilgiler dâhilinde sorunu açıklayacağını söyledi. Öncelikle ihraç edilen kömür tozundan küçük bir miktar vergi alınırken Maden nizamnamesiyle bu vergi artırıldı. Fakat bu verginin nispi olduğunu söyledi. İkinci olarak madenlerde kullanılan ağaç sütunların İskandinav ülkeleri veya Finlandiya'dan ithal edildiğini bu ithalattan alınan vergilerin yüksek olduğu ifade edildi. Oysa bu sütunların ithaline ihtiyaç yoktur. Daha kaliteli sütunların Kastamonu ormanlarından tedariki mümkündür. Madenciler üzeri damgalı ağaçları kullanmak istemiyorlar. Çünkü rastgele kesilmiş, yaşına ve özelliğine bakılmadan gelen ağaçları kullanmak istiyorlar. Bu durum böyle devam ederse beş sene içerisinde bütün ormanlarımız tarlaya dönecektir. Bu damgalı ağaç konusunda ısrar edeceğiz. Zonguldak orman muamelatının Bolu'dan ayrılması talep ediliyor. Son derece haklılar. Madenciler işleri sebebiyle sıklıkla İstanbul'a gitmek zorunda olduklarını seyahat hakkında mevcut nizamnamenin ihtiyacı karşılamadığından şikâyet ediyorlar. Fakat bu zamana kadar İstanbul'a gitmek için bakanlığa hiç müracaat olmadı. Madenciler, ihtiyaç duydukları araç ve makineleri yurt dışında temininde gümrüklerde zorluk çektikleri ve yüksek vergilerden şikâyetçi olduklarını söylediler. Talep edilen araçlar ülkemizde imal edilmiyorsa bu araçların temini için gereken kolaylığı göstermeliyiz. Bu konuda ilgili arkadaşlarla görüşeceğim dedi. Ayrıca çalışanların haklarını muhafaza ve geliştirmek üzere amelelerin bir kooperatif kurmalarını teşvik ettiklerini söyledi.⁵⁹ Son olarak maden kömürlerinden alınan ihracat vergisine itiraz ediyorlar. 16 Ağustos'ta kabul edilen kanuna göre ton başına iki-üç lira vergi alınmaktadır. Kömür fiyatlarına bağlı olarak bakanlar kurulu bu vergiyi düşürme ve artırma yetkisine sahiptir. İhtiyaç duyulduğunda gereği yapılır. Mesele iktisadi bir sorunsu ona göre tedbir alarak çözmek kolaydır. Fakat Avrupalılar Sevr Anlaşmasına göre bize iktisadi hayat tanımak istemiyorlar. Bu bölgenin bir tarafında Fransız diğer tarafında İtalyan nüfus sahası oluşturmak istediler. Ulusal direnişimizle bu düşüncelerini hayata geçiremediler. O sebeple bölgede sorun çıkarmaya çalışıyorlar dedi.⁶⁰

Ülke zor günler geçirirken halkın ekonomik durumu da pekiyi değildi. İktisat Vekili Celal Bey, 22 Kasım'da Meclisten üç yüz bin liralık bir tahsisat talep etti. Celal Bey, havaların kötü gittiğini, düşman işgaline ve asilerin saldırılarına maruz kalan köylülerin mağdur olduğunu tedbir alınmazsa daha büyük felakete sebep olacağını bildirdi. İhtiyaç sahibi köylülere tohumluk ve çift hayvanları temin etmek için bu kaynağın kullanılabilmesini talep etti.⁶¹ Celal Bey'in bu talebi Meclis tarafından kabul gördü.

TBMM Hükümeti İşgal kuvvetleri, yoklukla ve asilerle mücadele ediyordu. Özellikle Çerkez Ethem meselesi Meclisi çok fazla meşgul etti. Celal Bey, TBMM adına Çerkez Ethem'le görüşmeye giden heyet içerisinde yer aldı. Bu görüşmeye yönelik izlenimlerini Mecliste paylaştı. Celal Bey, bir hayli zamandır Kuvvai Seyyare kumandanı Çerkez Ethem'le Batı cephesi Komutanı İsmet Bey arasında bir yanlış anlamının olduğunu duyuyorduk. Mustafa Kemal Paşa, bizi özel bir görevle bu konuyu araştırmamız için görevlendirdi dedi. Çerkez Ethem'e şartsız bir şekilde TBMM'ye itaat etmesi gerektiğini söyledik. Önerilerimizi kabul

⁵⁹ *Celal Bayar Arşivi*, 57/2; Bu konuda bkz. Ekrem Murat Zaman, *Benim Adım Amelebirliği 100. Yıl*, Hazer Ofset, Zonguldak 2023.

⁶⁰ TBMM ZC, D.1, c. VI, İ.118, (21 Aralık 1920), s.462-467.

⁶¹ TBMM ZC, D.1, c. VII, İ.125, (29 Aralık 1920), s.72-73; *Celal Bayar Arşivi*, 103/159.

eden Çerkez Ethem, Kuvvai Seyyare'nin kaldırılacağını anlıyoruz, bu konuda da size yardımcı olacağız fakat batı cephesindeki bazı komutanların değiştirilmesini istiyoruz dedi. Biz bu durumu Mustafa Kemal Paşa'yla paylaştık. Bölgeye ek asker sevkinin gerçekleşmesi Ethem Bey ve arkadaşlarının kendilerine yönelik bir operasyon yapılacağı kuşkusuna yol açtı. Bu durum üzerine Ethem Bey, Meclise hitaben ağır bir telgraf kaleme aldı. Oradan ayrılp İsmet Bey'in yanına geçtik. İsmet Bey, Ethem Bey birliklerinin başından ayrılarak gelecekte memlekete hizmet için bir kenara çekilsin dedi. İşin içine hırs girdi. Meselenin kan dökülmeden çözülmesini bekliyorum dedi.⁶²

6 Ocak 1921'de Meclisin gündemine Nafia Vekâletinin İktisat Vekâletine bağlanması yönünde bir kanun teklifi geldi. İktisat Vekili Celal Bey, bu kanuna itiraz ederek, bakanlığının dört önemli şubeye ayrıldığını bu görevlere ilave olarak memleketin yolları, limanları ve rıhtımlarının da sorumluluğuna verilmesinin kendisine ağır geleceğini söyledi.⁶³ Celal Bey'e daha evvel Meclisten çiftçiler için talep ettiği üç yüz bin liranın nasıl kullanıldığına yönelik bir sözlü soru geldi. Celal Bey, bu paranın kullanımında harp ve isyan muntakaları esas alındı. Bu bölgelerde mağdur olan ihtiyaç sahibi köylülere yardım edildi dedi. Celal Bey, Meclis tarafından bakanlığa tahsis edilen bu kaynağı kalem kalem hangi şehirlerde nasıl dağıtıldığını açıkladı. Bakanlığın kasasında kalan miktarın da Adana, Urfa, Maraş ve Antep livalarında ihtiyaç sahipleri belirlendikten sonra dağıtılacaktır dedi. Meclisin tahsis ettiği üç yüz binler değil üç milyon lira da olsa memleketin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalacağını belirten Celal Bey, bakanlığa doğrudan talepte bulunan ihtiyaç sahiplerine göre paranın paylaştırıldığını söyledi⁶⁴. Çiftçiye verilecek tohum ve hayvanların faydalı olması çok güzel. Fakat memleketin ihtiyacı olan gerçek miktarı belirlemek kolay değil. Bu sebeple çiftçilere daha fazla kaynak tahsisinin olup olmayacağını araştıracağını söyledi.⁶⁵ İktisat vekili Celal Bey'e Bursa'nın işgaliyle birlikte Bursa Sanayi Mektebi öğrencilerinin Konya'ya nakledildiği fakat bu öğrencilerin tahsisatının neden yapılmadığı soruldu. Celal Bey, bu okulların bakanlığıyla doğrudan bir ilişkisinin olmadığını, fakat işgal sebebiyle Konya'ya misafir olarak giden bu gençlerin mağdur olmasını da istemiyoruz dedi. Bu konuya yönelik özel bir tahsisatın olmadığını bu sebeple öğrenciler için tahsisat talep ettiklerini Meclisin desteğiyle bu sorunu çözeceklerini söyledi.⁶⁶

Celal Bey, Ziraat Bankasını yeniden yapılandırarak geliştirmek amacındadır. Bu sebeple banka yönetimi ve idaresi sıklıkla Meclisin gündemine getirildi. Celal Bey, bankanın yönetiminde yaşanan aksaklıklardan bankanın zarar ettiğini, bu durumun kontrol altına alınması gerektiğini söyledi. Kanuna göre banka idare meclisinde İktisat Bakanlığı bir temsilci bulunduruyordu. Celal Bey, bankanın Meclis tarafından da kolay takibi ve denetimi için bu temsilcinin milletvekili olmasını istedi. Bazı milletvekilleri Celal Bey'in bu görüşüne itiraz ettiler. Bakan olarak kanunun kendisine verdiği yetkiyle banka idare meclisine bir kişiyi öneriyorum. Meclis buna lüzum yoktur derse gereği yapılır aksi takdirde mevcut durum geçerlidir dedi.⁶⁷

Meclise gündemine İktisat Vekâletinin bütçesi geldi. Celal Bey'in altı aylık bakanlığı masaya yatırılarak Meclis önünde hesap soruldu. Çorum Milletvekili Ferit Bey, Zonguldak'ta bir İtalyan firmasına maden işletmesi için verilen usulsüz bir ruhsatnameyi gündeme getirerek

⁶² TBMM GCZ D.1, c.I, İ.126, (30 Aralık 1920), s. 290-295.

⁶³ TBMM ZC, D.1, c. VII, İ.130, (6 Ocak 1921), s.197.

⁶⁴ TBMM ZC, D.1, c. VII, İ.130, (6 Ocak 1921), s.199.

⁶⁵ TBMM ZC, D.1, c. VII, İ.130, (6 Ocak 1921), s.201.

⁶⁶ TBMM ZC, D.1, c. VII, İ.130, (6 Ocak 1921), s.200.

⁶⁷ TBMM ZC, D.1, c. VIII, İ.141, (31 Ocak 1921), s.13-15.

bakanlıktan bilgi istedi. Öncelikle memleketin böyle fena bir iktisadi duruma düşmesinin en önemli sebebinin kapitülasyonlar ve yabancı şirketler olduğunu belirten Celal Bey, sermayenin düşmanı değilim fakat imtiyazlı olarak giren sermayeye düşmanım dedi. Çünkü bu imtiyazlı sermayenin arkasından siyaset giriyor ve ülkenin bağımsızlığına suikast ediyorlar. Ülkeye sadece ticaret için gelmiş sermayeye yardımcı olur, onların yatırımlarına destek veririz. Yabancı sermaye hakkında görüşüm budur dedi. İtalyanlar bölgeye İstanbul Hükümetinin verdiği bir ruhsatla geldiler. TBMM, İstanbul hükümetinin verdiği bütün maden ruhsatlarını iptal etti. Durumu Mutasarrıfa bildirdim gereği yapıldı, İtalyanlar da yöreden ayrıldılar dedi. Memleketin ormanlarının ekonomiye kazandırılması hakkında da Meclisi bilgilendiren Celal Bey, ormanların kapsamlı bir taramasının yapıldığını bazı ormanların ağacın metreküpüne göre yedi kuruş ile yirmi yedi kuruş arasında işletmeye alındığını oysa bu işin piyasasının altı yüz kuruş olduğunu belirterek hazineyi zarara uğratan bu ruhsatların iptal edildiğini söyledi. Böylece hazinenin gelirinde ciddi artışlar elde edildiğini söyledi. Ormanların ulaşımının kolaylığına göre ikiye ayrıldığını belirten Celal Bey, küçük işletmelerin ulaşımı yakın ormanlara talip olduğunu oysa memleketin yolu olmayan çok büyük ormanlarının bulunduğunu bu ormanların da ekonomiye kazandırılmasının gerektiğini söyledi. Yol ve ulaşım imkânlarını tesis etmekle birlikte bu büyük ormanlara talip olacak işletmelere idari kolaylıklar sağlamaya hazırız dedi. Daha sonra ihracattan alınacak vergi hakkında hazırlanan nizamnameye büyük bir savaş içinde olduğumuz ve ekonomik ihtiyaçlarımızı gözeterek imza attığımı, mutlaka paraya ihtiyacımız olmasa bu vergiye imza atmazdım dedim. Ayrıca huzurunuzda hayvancılıktan alınan verginin de fazla olduğunu söyledim. Hatta tiftik vergisinin alınmamasını sağladım. Bugün en önemli ekonomik sorunların başında ihracat gelmektedir. İthalat ve İhracat arasında ki denge bozulmaktadır. On aylık ihracatımız 9.317.822 liradır. Memleketin iktisadi vaziyetini altı kısma ayırdım. Ona göre raporlar alıyorum. İhracatın artırılması için asayişin sağlanması, kara, demir ve deniz yollarına ihtiyaç vardır. Bunların içinde yapabileceklerimiz ve yapamayacaklarımız vardır. Birinci dünya savaşında ordumuzun erzak ihtiyacından dolayı buğday taşımak mümkün değildi. Yeterli nakliye aracımız da yoktu. Bu amaçla Afyon ile Ankara arasında çalışacak bir nakliye şirketi kurmaya çalışıyorum. İhracat için Antalya ve İnebolu yollarını tamir etmek zorundayız. Üç aya kadar bu yollar tamir olduğunda nakliye işine başlayacağız. Bugün işgal sebebiyle ihracat yapamadığımız yerleri de inşallah zaferden sonra kullanacağız dedi. Celal Bey'e yönelik Mecliste bazı eleştiriler yapılaması üzerine İzmit mebusu Hamdi Namık Bey söz alarak, Celal Bey göreve geldiğinde Zonguldak madenlerinden ayda on bin lira varidat geliyordu şimdi elli bin liraya ulaştı. İtalyan ve Fransız şirketlerini bölgeden çıkardı. Celal Bey, harptan beri yıkılmış olan Ergani madenlerini ihya etti. Ekonominin en önemli sorunu olan nakliye işine al attı. Bir nakliye şirketi kurarak yakında işletmeye alacaktır dedi. İtalyan ve Fransızların kömür madeni işletmesi hakkında sorulan sorulara Celal Bey, *"Efendiler, bendenize tevdi ettiğiniz vazifenin mesuliyetini idrak ederek tekrar ederim ki; ben sermayenin düşmanı değilim ve yalnız memleketimize maksadı siyasiye ile gelenlerin bilaistisna düşmanıyım. (Bravo sesleri) Memleketimizin iktisadiyatını inkişaf ettirmek, istihsalâtımızı tezyit etmek ve bittabi bu uğurda istifade etmek ve ettirmek isteyenlerin bilâkaydüşart dostuyum ve vazifemi bu noktadan yürütüyorum"* dedi. Uyguladığı orman politikasının eleştirilmesi üzerine Celal Bey, 1872 yılından beri ormanların korunması ve kullanılmasına yönelik hukuki ıslahatlar yapıldığına dikkat çekerek ormanların korunmadığını söyledi. Orman vergisinin tam olarak uygulanmadığını belirten Celal Bey, göreve geldiği anda köylülerin hakkını muhafaza eden, orman işletmesiyle ilişkilerini düzenleyen ve ormanları muhafaza eden yeni bir kanun hazırladığını söyledi. Kış mevsiminin gelmesi ve bekçilerin görevini gereği gibi yapamaması nedeniyle bu kanunun tam anlamıyla

yürürlüğe girmediğini ifade etti. 1921 bütçesinde verilen kaynakla gelecek sene ormanları muhafaza edeceğim. 1872 yılından beri biriken sorunları üç ayda çözmek mümkün değildir. Fakat bu sorunları tedricen çözeceğiz. Ormanların suiistimal edilmesine izin vermeyeceğim. Aldığım tedbirlerle varidatın dört beş misli arttığını tespit ettim. Mecliste şahsıma gösterilen itimadin zerrece sarsıldığını hissettiğim an bu görevi bırakırım dedi. Uygulamalarından örnekler veren Celal Bey, kanun çerçevesinde gerçekleştirdiği bu çalışmalarını bir mebus tarafından böyle azarlanmayı kabul edemeyeceğini bu şekilde de vazifeye devam etmesinin bir anlamı olmayacağını söyledi. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Celal Bey'in Yusuf Kemal'in yerine vekil olarak seçildiğini vekilin vekili olmasının doğru olmadığını, İktisat Vekâletinin bütçesinin önemli bir kısmının personel maaşına gittiğinden bir hizmet beklemediğini söyledi. Bu eleştiriler karşısında Celal Bey, şahsını Meclisin seçtiğini, yeni bir seçim yapılmadığından ve seçimin hala geçerli olduğu için vazifesine devam ettiğini, tek kusurunun gece gündüz çalışmak olduğunu, bakanlığın kendi gelirleriyle önemli pek çok hizmet yaptığını söyledi. Bir mebus, ziraat memurları ve ziraat çiftliklerinin ekonomiye yük olduğunu kaldırılmasını teklif etti. Bu öneri üzerine söz alan Celal Bey, ziraat memurları da bu memleketin evladı olarak vazifelerini en iyi şekilde yerine getirmek isterler. Kesinlikle boş kalmalarını ve bu şekilde gereksiz maaş ödenmesini bende doğru bulmuyorum. Fakat ziraat memurlarının eğitilmiş hayatlarını bu işe vakfetmişlerdir. Bu sistemi sona erdirmek ve bu memurları işten atmak yerine sistemi değiştirerek ziraat memurlarını daha verimli kullanmanın yollarını arayalım. Örneğin bu ziraat memurlarını köyleri dolaşarak köylüye, modern zirai usulleri anlatmasını, köylünün karşılaştığı sorunlara çözüm üretmesini isteyebiliriz. Eğer bu usulde uygun görülmezse farklı hareket edebiliriz. Kesinlikle kapatmak ve işe son vermek doğru değildir. Mebuslar alkışlarla Celal Bey'e destek verdiler.⁶⁸

27 Şubat 1921'de BMM Reisi Mustafa Kemal Meclise, vekâleten idare edilen İktisat Vekâletine asaleten seçim yapılması için üç mebus teklif etti. Mustafa Kemal bu makama Saruhan Mebusu Celal Bey, Çorum Mebusları Ferit Bey ile İsmet Bey'i teklif etti. Seçimlere 136 mebus katıldı. Celal Bey 88 oy, Ferid Bey 1 oy ve İsmet Bey 42 oy aldı. Katılan milletvekillerinin büyük desteğiyle Celal Bey, İktisat Vekilliğine asaleten seçilmiş oldu.⁶⁹

II. TBMM'nin Birinci Dönem İkinci Yasama Yılı Faaliyetleri

İktisat Vekâleti Avrupa'ya zirai incelemelerde bulunmak amacıyla bir heyet göndermeyi planladı. Bu konuda sorulan bir soru üzerine Bakan Celal Bey, göreve geldikten sonra çiftçilerin ihtiyacı olan alet ve edevat hakkında araştırmalar yapmaya başladım dedi. Piyasada bulunmayan ve pahalı olan pek çok zirai aracın tespiti yapıldı. Bu araçları Avrupa'dan getirerek Ziraat Bankasının şubeleri üzerinden çiftçilerimize ulaştıracağız dedi. Köylünün ihtiyacı olan bu alet edevatın maliyeti üzerinden köylüye verileceğini söyleyen Celal Bey, mali kaynaklarımızın sınırlı olduğunun da farkındayım dedi. Fakat zirai malzemelerin önemli kısmının hayvanların nalından pulluklara kadar yurt dışından getirildiğini, bu malzemelerin ithalatında pek çok komisyoncunun çiftçiye ezdiği için biz böyle bir yola girdik dedi. Bu malzemelerin bir kısmını kendimiz yapacağız. Fakat bugünkü koşullarda acil ihtiyaç olan malzemeler var. Ziraat Bankası satın alıp çiftçiye ulaştıracak. Bütçeye herhangi bir yük getirmeyecek dedi. Milletvekillerinin yoğun ilgisi üzerine konu, ziraatta kullanılacak araç ve gereçlerden memleketin ekonomisine geldi. Memlekette büyük bir ekonomik buhran olduğunu belirten Celal Bey, iptidai koşullarda üretilen ürünlerimizi ulaşım ve benzeri

⁶⁸ TBMM ZC, D.1, c. VIII, İ.156, (24 Şubat 1921), s.399-424.

⁶⁹ TBMM ZC, D.1, c. VIII, İ.158, (27 Şubat 1921), s.494, *Celal Bayar Arşivi*, 103/13.

sorunlarla tüketiciye ulaştırmakta çeşitli engellerle karşılaştığımız için arzu ettiğimiz neticeleri alamıyoruz dedi. Bir örnekle durumu anlatan Celal Bey, Afyon, Konya ve Eskişehir’de altı kuruşa alınan mahsulatın Antalya’ya nakliyeyle birlikte on iki buçuk kuruşa getirilebildiğini ifade etti. Hatta Türk ürünlerine İtalya’da güçlü talep olduğunu fakat nakliye sağlanamadığı için bu ticaretin gerçekleşemediğini bildirdi. Celal Bey’e göre ülke ekonomisinin en önemli sorununun başında yol ve nakliye araçları geliyordu. Yol yapmak için gereken para ve zamana bağlı sorunların çözülmesi içinde çalışıyoruz dedi. Memleketin birçok bölgesinde kullanılmayan ve çürümekte olan zirai araçlardan söz edildi. Celal Bey, bu araçların I. Dünya savaşında ordunun kullandığını savaş sonrası terk edilen bu araçların tespit ve sayımının yapıldığını, tamir edilebilenlerin uygun fiyatla çiftçiye verileceğini söyledi. Ayrıca Erzurum’da Ruslardan kalan araç ve gereçlerinde tespiti yapılarak bakım ve onarım sonrasında çiftçilere verilecektir dedi. Celal Bey son zamanlarda tarlalarda görülen floksera hastalığına da değinerek bu zirai hastalıkla mücadele edildiğini ifade etti. Yaşanabilecek ekonomik felaketlerin siyaseten bağımsızlığımıza gölge düşürecek başka felaketlere sebep olabilir dedi. Memleketin şeker, kahve, manifatura, petrol, sabun ve buna bezer malzemeleri ithal ettiğini hatırlatan Celal Bey, mutlaka kendi imalatımızı yapmalıyız dedi. Bunları memlekette üretebiliriz bu amaçla da çeşitli girişimlerde bulunulduğunu söyledi. Ülkenin birçok yerine fabrikalar inşa etmeyi planlıyoruz diyen Celal Bey, dokuma sanayi ve demirciliğe yönelik teşebbüslerimiz mevcuttur dedi. Avrupa’dan getirilecek alet ve edevat hakkında Celal Bey, bu araçlara piyasada bulamayan ve pahalıya almak zorunda kalan fakir çiftçilerin ihtiyacı vardır dedi. Ekonomi hakkında Celal Bey, üretim yapması marifet değildir, memleketimizde pek çok şey üretilmektedir önemli olan bu üretilenleri tüketiciye ekonomik olarak ulaştırmaktır. Bu sebeple yol yaparak en ekonomik nakliye vasıtalarıyla üretim maliyetlerini düşürmek zorundayız dedi. Celal Bey, Ziraat Bankasını devir ve teslim aldığımda memlekette ki asayiş ve güvenlik sorunundan dolayı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri, askerler hatta idarecilerin Ziraat Bankasının pek çok şubesini basarak kasalarını boşalttıklarını gördüm. Bu şekilde Ziraat Bankası sermayesinin yarısını kaybetti. Talan edilen parayı ve bu talanı kimlerin yaptığını tespit ettiğini belirten Celal Bey, bu paraların faiziyle birlikte tahsilatına başlandığını söyledi. Kısa sürede bankanın bütün şubelerini açarak eski günlerine döneceğini müjdeledi. Kendinden emin ve son derece özgüvenle konuşan Celal Bey, Mecliste şahsına karşı bir güvensizlik oluştuğunda her an görevinden çekilmeye hazır olduğunu söyledi. Avrupa’ya gidecek heyetin programı ve heyet hakkında sert müzakereler yapıldı. Mecliste yapılan oylamayla memleketin geçirdiği zor şartlar düşünülerek heyetin gidişinin ertelenmesine karar verildi. Meclisin aldığı bu karara çok şaşırın ve tepki gösteren Celal Bey, bu durumu şahsına karşı bir güvensizlik olarak kabul etti. Bu konuda verilen bir takdir oylamaya konuldu. Mecliste yapılan güven oylamasıyla mebuslar Celal Bey’e olan itimatlarını bir kez daha gösterdiler.⁷⁰

İktisat Vekili Celal Bey’in sıklıkla Meclis gündemini işgal etmesi üzerine Hâkimiyeti Milliye gazetesi, İktisat Vekili Mahmut Celal Bey’le bir görüşme yaptı. Celal Bey, iktisadi hayatta tanzimattan beri ülkemize gelen yabancı ülkelerin, ekonomik kaynaklarımızı sömürdüğünü belirterek bu durumun önüne geçmek için kendi sanayimizi korumak zorundayız dedi. Zonguldak denildiğinde akla amelenin perişanlığının geldiğini belirten Celal Bey, çoğunluğunun sağlık sorunu var, aç ve sefil haldeler. Onların sosyal ve ekonomik haklarını muhafaza edecek bir yardımlaşma örgütü ve kooperatif sandığı kurdurdum. Kömür tozlarını gelirini onlara bırakmak için Meclise kanun teklifinde bulundum. Bu bölgeyi devlet

⁷⁰ TBMM ZC, D.1, c. IX, İ.5, (10 Mart 1921), s.53-64.

olarak işletmek niyetindeyiz. Yabancı ülkeler burayı sömürerek bizi mahrum etmeye çalışıyorlar. Bu bölge milli bir azmin neticesinde milletimizin menfaatine uygun kullanılacaktır dedi. Ormanlarımızın kapsamlı bir haritasını çıkararak devlet adına işletmek istiyoruz. Bu amaçla orman memurları yetiştirmek için okul açacağız. 1870'den beri ihmal edilmiş köylülerimizin hakkını teslim için ormanlardan faydalanmasını sağlayacağız. Ormanlardan kaçak kesimlerin önüne geçerek, iç bölgelerde ulaşım imkânı olmayan ormanları da ekonomiye kazandıracağız dedi. Ekonomiye canlandırabilmek amacıyla ulaşım ve nakliye imkânlarını geliştirmek için de çalışıyoruz. Aldığımız bu tedbirlerle hazine gelirlerinde ciddi bir artışın sağlandığını söyledi.⁷¹

Bakanlar Kurulu Meclise Zonguldak ve Ereğli yöresinde çıkarılan kömür tozlarından amelelerin faydalanmasına yönelik bir kanun teklifini sevk etti. İktisat Vekili Celal Bey, bu kanun münasebetiyle söz aldı. On binlerce Müslüman Türk amelelerin hayat koşullarını iyileştirecek bu düzenleme çok önemliydi. Amelenin hayatını değiştirmek memleketin ekonomisini geliştirmek kadar önemlidir. Sultan Mecid'den beri üretim yapılan bu ekonomik sahadan yeterince istifade edemedik. Bu durumun sebepleri arasında amelenin ihmal edilmesi de yatmaktadır. Bize rakip olan maden üreticileri, sermayeye nasıl önem vermişlerse aynı şekilde ameleye de büyük değer verdiler. Yabancı ülkelerde ameleler bu işin okuluna gidiyor, çalışma koşulları daha gelişmiş, sosyal haklara sahipler, evleri, hastaneleri ve kooperatifleri var. Olası bir kazada ekonomik destek sağlayacak yardım kuruluşları var. Bu sebeple o memleketlerde bir amale bizim amelelerin dört- beş misli daha fazla üretim yapıyorlar. Bizim amelelerin çalışma koşulları ve hayat şartları çok kötü. Yatacak yerleri yok ve geçim zorluğu yaşıyorlar. Bizim ameleler iki kısımdır. Bir kısmı yörenin insanı on beş gün maden de diğer on beş gün de kendi işinde çalışıyorlar. Diğerleri Karadeniz sahillerinden gelen ve sadece amelelikle geçinen insanlardır. Daha evvel ameleler için hiçbir şey yapılmamış böylece bir adım atılmış olsun. Angarya devirlerinde ahaliye ve ameleye cebir ve zulümle iş yaptırılıyordu, fakat artık amelenin hukuki haklarının verilmesi için gereken yasal düzenleme bir an önce Meclisten çıkarılması gerekiyor. İngiltere ve Amerika'da yaşayan amelelerin hayatından örnekler veren Celal Bey, herkesin hakkını verelim dedi. Sözü kömür tozuna getiren Celal Bey, bu tozları ameleye vermenin hiçbir mahsuru yok. Orada biriken tozlara zaman için de piyasada ihtiyaç duyuluyor, satıldığı zaman on beş bin lira tutuyor, fakat üç-dört senedir de hiç satılmıyor. Bu tozlarla amele tamamen mesut olmayacak. Sadece sıkıntılarını hafifletmeye bir katkı sağlayacaktır. Bu kanunla amelenin hayatını tamamen tanzim edemeyiz. Fakat Amelinin hayatını korumak memleketin ekonomik bağımsızlıklarının gereği bir durumdur. Maden üretiminde maliyeti düşürmenin yolu makineleşmekten geçmektedir. Böyle de üretimi artırıp maliyeti düşürmek mümkündür dedi.⁷²

Meclisin gündemine TBMM'nin açılışının ilk günü olan 23 Nisan'ın bayram olarak kutlanması hakkında bir kanun önerisi geldi. Böyle bir öneri karşısında oldukça duygulanan Celal Bey, Meclisin toplanmasına sebep olan asıl nedenleri gözümün önünden geçirdim dedi. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında milletin namusuna, mukaddesine tecavüz edildi ve Müslüman âlemi tecavüzle esir edilmeye çalışıldı. Anadolu'da İslam'ın önderi olarak ortaya çıkan bir kuvvet, Anadolu'nun bağımsız olacağını ve esaretten kurtulmanın mümkün olduğunu söyledi. İstanbul'da seçmenlerimin derdini ve eleminden söz etmenin mümkün olmadığı, İzmir faciasını görmüş, aynı facialara 16 Mart'ta Meclis-i Mebusan'da maruz kalmışken İnsanlığın düşmanı olan İngilizler son makam-ı hilafete dahi taarruz ettiler.

⁷¹ *Hakimiyet-i Milliye*, S. 134, (16 Mart 1921), s. 1.

⁷² TBMM ZC, D.1, c. X, İ.22, (18 Nisan 1921), s.27-31.

Milletimizin bir kısmı istikbalden ümidini kesti. Fakat bazılarının kalbinde bütün İslam âleminin kurtulacağı, ilelebet mesut olacağı bekleniyordu. İnsanlığa karşı biz esareti kesinlikle kabul etmiyoruz, bu zamana kadar özgür yaşadık bundan sonra da yaşayacağız, bu bizim hakkımız olduğunu söyledi. İslamlar için bundan daha büyük bir gün olabilir mi? Bugün hakkı teslim edilmelidir dedi.⁷³

Celal Bey, Zonguldak ve Ereğli’de madenlerde çalışan amelelerin sosyal ve ekonomik hayatını iyileştiren bir kanun teklifinde bulundu. Bu bölgeler Fransız ve İtalyan ekonomik bölgesi içinde yer aldığından özel bir yapıya sahipti. Bu nedenle burada çalışan amelelerin durumunun iyileştirilmesi için kanun gerekiyordu. Bu yasayla amele teşkilatının kurulmasını da isteyen Celal Bey, amelelerin yeterince eğitilmiş olmadığından bu durumun ocak sahipleri tarafından suiistimal edildiğini, yevmiyelerinin eksik verildiğini, haklarının tam olarak ödenmediğini söyledi. Amelelerin bir teşkilata bağlı olmasını, memleketin geleceğiyle ilgili görüyorum. Ameleler teşkilat halinde bir araya gelirse kendi hukukunu savunabilirler. Mevcut kanunlarımız da böyle bir teşekkülün oluşmasına müsaittir. Bölgenin dörtte üçünün yabancıların elinde olduğunu hatırlatan Celal Bey, bu yabancıların İstanbul Hükümetiyle yakın ilişkileri nedeniyle daha fazla para kazanırken yörede çalışan Müslümanlara ait ocaklardan ton başına fazladan vergi alınıyor dedi. Bugün Müslümanların kömür üretimini artırmasına izin vermiyorlar, ihracat yapmak istediğinde kömür sevkiyatına engel oluyorlar. Bölgede Müslümanların aleyhine büyük bir haksızlıkların olduğunu söyledi.⁷⁴

Bakanlar Kurulu’nun yeniden yapılandırılması için 19 Mayıs’ta adayların isimleri genel kurula getirildi. İktisat Vekâletine Mahmut Celal Bey ile birlikte Çorum mebusu İsmet Bey aday oldular. Oylamaya 212 kişi katıldı. 42 kişi çekimser kalırken İktisat vekilliği için Mahmut Celal Bey 144 rey alarak tekrar bakanlığa seçilmiş oldu.⁷⁵ Böyle Celal Bey, bakanlık görevi için bir kez daha Meclisin güvenoyunu aldı.

Meclise yurt dışından kamyon ve benzeri yük taşıma araçlarının ithalat vergilerinden muaf tutulmasına yönelik bir kanun teklifi geldi. Söz alan Celal Bey, İktisat bakanı olarak, memlekette üretimin artırılması için üretimin maliyetinin azaltılmasını, nakliye vasıtalarının çoğaltılarak nakliye ücretlerinin düşürülmesine taraftarım dedi. Ancak o zaman ziraatın büyümesine uygun bir zemin ortaya çıkabilir. Fakat son zamanlarda nakliyat giderleri çok arttı. Bu şartlarda yabancı ülke üreticileriyle rekabet edemeyiz dedi. Uluslararası alanda hala I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan etkinin devam ettiğine dikkat çeken Celal Bey, çiftçi ürettiği üründen para kazandığı sürece ziraatın daha da gelişebileceğini söyledi. Örneğin bir rençber ailesiyle birlikte çalışarak vergilerini verip ve masraflarını çıkardığında bir malı 40 kuruşa imal ettiğinde o mal piyasalarda 38 kuruşa satılıyorsa o ülkede tarım gelişemez dedi. Memleketimizde kamyonlara ve son teknoloji makinelere büyük ihtiyaç olduğunu belirten Celal Bey, bu araçların gelmesi için gümrük vergilerinden muaf tutmayı bırakın gerekirse bu ithalatı yapanlara maddi destek vermeliyiz dedi.⁷⁶

Celal Bey, 12 Mart 1921’de yerli kumaş üretimini teşvik edecek bir kanun teklifi hazırlayarak Meclise verdi.⁷⁷ 20 Haziran 1921’de Meclise yerli sanayiın desteklenmesi amacıyla yerli kumaşın teşvik edilmesine yönelik bu kanun teklifi gündeme geldi. Celal Bey söz alarak kürsüye geldi. Böyle bir kanunun hazırlanması için öncelikle memleketin ihtiyacı

⁷³ TBMM ZC, D.1, c. X, İ.24, (23 Nisan 1921), s.71-72.

⁷⁴ TBMM ZC, D.1, c. X, İ.28, (02 Mayıs 1921), s.202-219.

⁷⁵ TBMM ZC, D.1, c. X, İ.36, (19 Mayıs 1921), s.320.

⁷⁶ TBMM ZC, D.1, c. X, İ.39, (18 Haziran 1921), s.389.

⁷⁷ *Celal Bayar Arşivi*, 103/161.

ne kadar? Ne kadarlık bir üretim mevcuttur? Memleketimizde çürümeye dönmüş ham madde nasıldır? Bu sorular araştırılarak kapsamlı çalışmalar yapıldı. Böylece memleketimizde uygulanabilir bir kanun teklifi hazırladık. Yaptığımız tahkikat neticesinde Malatya'da bir kumaş fabrikası olduğunu 150 m kumaş ürettiğini, Harbi Umumide orduya 2,5 milyon m kumaş verdiğini belirledik. Bugün herkesin zevkine hitap edecek nitelikte bir üretimin olmadığını fakat talep olduğunda imal edebilecek bir potansiyelimiz var dedi. Ülkede üretilen ham maddeye de değinen Celal Bey, yalnız Ankara'da yarım milyonu aşan tiftik ve yarım milyondan fazla yün toplandı. Bu ürünlerin doğrudan memlekette tüketilmesi mümkün olmadığından farklı yerlere satmak zorundayız. Fakat bu hammaddeleri Avrupa piyasasına nakil edecek imkânımız yoktur. Ayrıca faizlerin de çok yükseldiğine dikkat çeken Celal Bey, tüccarlarımız ellindeki malları satamadıkları gibi bu malları satabilme ümidiyle son derece ağır yüklerin altına girdiler. Satılmayan ve depolarda biriken bu ürünleri kullanmamız gerekiyor. Biz sanayimizi ve ham madde üretimimizi makul düzeyde koruyamazsak bu memleketin ekonomik geleceği karanlıktır dedi. Bu konu memleketin güvenliği kadar önemlidir. Yerli ürünlerin kullanımını teşvik etmekle memleketimizde çok önemli bir mali sorun çözülecektir. Yerli sanayi korumak için birtakım tedbirler almak zorundayız dedi. Biz kapitülasyonlar sebebiyle yerli sanayii koruyamadık, fakat Bulgaristan ve Romanya kendi sanayii himaye ederek memleketlerinde büyük ekonomik gelişmeler gerçekleştirdiler. Bulgaristan'da daha evvel kumaş üretimi olmadığından dokumacılık büyük ekonomik problemdi. Fakat yerli sanayii himaye ederek desteklediler, bugün kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi İstanbul piyasasında da Bulgar ürünleri kullanılıyor dedi. Memleketimizin ekonomide korumacı yani yerli üretimi himaye eden bir siyaset izlemek zorunda olduğunu ifade eden Celal Bey, bu zamana kadar hükümetin elinden Teşvik-i Sanayii Kanunundan öte bir şey gelmediğini söyledi. Bu kanunun etkisi de son derece sınırlı kaldığını ifade eden Celal Bey, eğer Hükümetin bir milli bankası olsaydı bu meseleye bu kadar kuvvetli bir müdahale talebinde bulunmazdım dedi. Memleketimizde yerli sanayii ve küçük işletmeleri himaye edecek bir bankanın olmadığına dikkat çeken Celal Bey, yerli sanayiinin mutlaka ekonomik olarak desteklenmesi gerektiğini söyledi. Memleketimizde sadece kumaş değil bütün sanayi sektörlerinin korunması ve desteklenmesi gerekir. Memleketin milyonlarca tonu geçen ham maddesinin çürümekte olduğunu belirten Celal Bey, bize tahsisat verin bu hammaddeyi işleyecek iki üç tane fabrika yapayım dedi. Bu kanunla halkın tamamına zorla yerli kumaş giydirmek veya ithal kumaşları tamamen yasaklamak gibi bir niyetleri olmadığını belirten Celal Bey, memleketimizde üretilen kumaşların kullanılmasına çalışıyoruz dedi. Biz bu kanunla memurların yerli üretimi kullanmasını sağlamak istiyoruz. Halk bu konuda serbesttir. Fakat amacımız halkın sadece yerli kumaştan imal edilmiş elbise giymesidir. O seviyeye henüz gelemedik dedi.⁷⁸ İktisat Vekâleti olarak sizlerden fabrika yapmak için yetki ve tahsisat talep ettik. Memleketimizin ekonomik gelişme potansiyeli yüksektir. Muhtelif şehirlerde dokuma sanayii mevcuttur. Doğunun kumaşları dünya çapında meşhurdur. Biraz da özveride bulunursak ihtiyacı karşılayabiliriz dedi.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nde borçların finansmanı için kurulan Reji idaresine Celal Bey, büyük tepki gösterdi. Memleket için son derece zararlı bir kurum olduğunu savunan Celal Bey, bu kurum üretimi sınırlandırdı, çiftçinin elini kolunu bağlayarak çalışmasını engelledi, tütün ticaretini kontrol altına alarak gelişmesine mâni oldu dedi. Reji idaresinin tütün üretimine verdiği zararlar sebebiyle ülkenin menfaatine çalışmadığını savunan Celal Bey, iktisadi düzeni

⁷⁸ TBMM ZC, D.1, c. X, İ.40, (20 Haziran 1921), s.428-447.

⁷⁹ TBMM ZC, D.1, c. XI, İ.41, (23 Haziran 1921), s.15-26.

kurabilmek için gümrüklere ve iç piyasaya hâkim olmak gerekir dedi. Memleketimizde sanayii müesseselerini kurmak zorundayız, fakat geçmişteki yanlışları dile getirerek bu girişimlerden kaçınmak doğru değildir. Büyük bir davanın üzerinde olduğumuzu belirten Celal Bey, kendi sanayiimizi kurup üretime geçmenin zamanı geldi. İhtiyaç duyduğumuz ham maddemiz de var. Yalnız yetmişmiş uzmanlar eksik bunları da bulması çok zor değil dedi.⁸⁰

Celal Bey, Ereğli havzasında çalışan amelenin hukukunu 10 Eylül'de Meclisin gündemine tekrar getirdi. Yöredeki amelelerin hakkını muhafaza edebilmek için bu kanun teklifini hazırladığını belirten Celal Bey, adaletin süratle ve kolaylıkla tecellisini istiyorum dedi. Bu kanunun kabulüyle birlikte iktisadi ahvalimiz içtimai yapımızda önemli etkileri olacağını savundu.⁸¹ Bu kanunun kabul edilmesiyle birlikte Zonguldak'ta amele teşkilatı İktisat Bakanlığına teşekkür telgrafı çekti. Yörede sayısı on binlere ulaşan ameleleri, vatan müdafaasının en zor günlerinde Meclisin, perişan olan hukuklarını muhafaza ettiği için teşekkür ediyorlar. Bu kanunun kabul edildiği 10 Eylül'ü kendileri için çok önemli bir gün gördüklerini ifade ettiler.⁸²

Celal Bey, özellikle Yunanlıların gerçekleştirdiği facialar konusunda çok hassastı. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Yunanlıların çekildiği yerleri yakması, insanlara zulmetmesi ve bölgeye büyük hasarlar vermesi üzerine TBMM'nin, yöre insanlarına destek olmak ve ihtiyaçlarını temin etmek için yasal çalışmaları hızlandırmasını teklif etti.⁸³

Kağrı arabalarından şikâyet eden bir mebusa Celal Bey, kağrı arabalarının zararlarını hepimiz biliyoruz. Bunun hayvan üzerindeki olumsuz etkisi ve çiftçinin elinde fena bir nakliye aracı olduğunda hemfikiriz. Bunların ortadan kaldırılması için çalıştık fakat bu araç emirle, yasakla ortadan kaldırılamayacağı anlaşıldı. Önemli olan köylünün elindeki bu araçları daha iyi bir nakliye aracı temin edene kadar daha verimli hale getirmektir. Kağrıyı memleketten kaldırabilmek için nakliye arabalarını temin etmek gerekir. Bu konuda Ziraat Bankası üzerinden bir çalışma yaptırıldı. Kağrı arabalarının benzerini yapmak ve taksitle çiftçiye dağıtabilmek için beş yüz bin lira sermaye gerekiyor. Şu anki mali kaynaklarımız bu sermaye için biraz daha beklememizi gerektiriyor dedi. Bu sorunu çözmek için kamyonlar alabiliriz fakat memleketin birçok bölgesinde yol olmadığı için kamyonları kullanmak mümkün değil dedi.⁸⁴ Yazılı bir soru önermesine Celal Bey, Sivrihisar ve Mihaliççik kazalarına ihtiyaç duyulan ekonomik yardımın yapıldığını açıkladı.⁸⁵

Ordunun elindeki cılız ve bakımsız hayvanların köylüye dağıtılması hakkında hazırlanan kanun müzakerelerinde Celal Bey, söz alarak kürsüye geldi. Geleceğimiz için üretimin çok önemli olduğunu belirten Celal Bey, Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasında da üretim farzdır dedi. Celal Bey, üretimin iktisadi düzen için de gerekli olduğunu gelecek sene hububat ithal etmek zorunda kalırsak pek kötü bir duruma düşeceğimizi söyledi. Üretimin en temel sorunu nakliye aracı meselesidir. Köylüleri ürettikleri mahsulü nakliye imkânı sağlamadığımız sürece gelecek sene büyük iâşe sorunu yaşarız. Bu arada köylünün malına dokunulmayacak diyoruz fakat ihtiyaçlar bizi mecbur bırakıyor. Milli Savunma Bakanlığı, nakliye sorunumuz çözülmüşse köylünün malına ihtiyacımız kalmaz dedi. Maliyeyle görüşerek gereken fedakârlığı yapıp Erkânı Harbiye'nin ihtiyacını karşılamak için çalışmalara başladık.

⁸⁰ TBMM ZC, D.1, c. XI, İ.58, (1 Ağustos 1921), s. 384-385.

⁸¹ TBMM ZC, D.1, c. XII, İ.73, (10 Eylül 1921), s.173-177.

⁸² TBMM ZC, D.1, c. XII, İ.77, (17 Eylül 1921), s.225.

⁸³ TBMM ZC, D.1, c. XIII, İ.99, (24 Ekim 1921), s. 265.

⁸⁴ TBMM ZC, D.1, c. XIV, İ.104, (3 Kasım 1921), s. 45-47.

⁸⁵ TBMM ZC, D.1, c. XIV, İ.120, (1 Aralık 1921), s. 420.

Bu sorunu çözerek köylüyü büyük bir angaryadan kurtaracağız dedi. Celal Bey, Milli Mücadelenin her mali sorunuyla ilgileniyordu. Örneğin ordunun ihtiyaç duyduğu serum meselesi. Celal Bey, serum imalatı yapabilmek için daha evvel nerelerde üretildiği, en kısa sürede üretimin nasıl sağlanacağı, acil ihtiyaç duyulan serumların nereden temin edileceğine kadar pek çok meselede meclisi bilgilendirdi.⁸⁶

İktisat Vekili Celal Bey, 3 Ocak 1922’de Hâkimiyet-i Milliye gazetesine bakanlığı ve gündeme ilişkin önemli açıklamalarda bulundu. Celal Bey, tarımda oldukça önemli gelişmeler olduğuna dikkat çekerek, ekim alanlarının arttığını, çiftçilere destekler verildiğini, özellikle Yunanlıların zulmüne maruz kalmış yöre insanlarına yönelik ciddi yardımlar yapıldığını bildirdi. Meslek odalarının kurulmasını teşvik eden Celal Bey, esnaf cemiyetlerinin kurulmasının önemine de dikkat çekti.⁸⁷

Celal Bey 12 Ocak 1922’de Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur’ın yerine bu vekâlete vekillik etmesi için İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla görevlendirildi.⁸⁸ İktisat Vekili Celal Bey, 14 Ocak 1922’de “*Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine İktisat Vekâletinden af buyurulmaklığımu istirham ederim efendim. Saruhan Mebusu Celâl*” diyerek bakanlıktan istifa ettiğini bildirdi.⁸⁹ Böylece Celal Bey, Sıhhiye Vekilliğinin vekâletini de bırakmış oldu. Fakat Meclis bu yorumu kabil etmedi. Celal Bey’in Sıhhiye Vekâletine vekâletinin devam etmesine karar verdi.⁹⁰ Fakat Celal Bey’in böyle bir zamanda bu kadar önemli bir görevden neden ayrıldığıнын sebebi anlaşılamadı.

Celal Bey, oldukça zor zamanda ve sıkıntılı koşullarda bakanlık yaptı. Celal Bey bakanlık çalışma ofisi olarak eski bir evin küçük bir odasını Adliye Vekili Refik Şevket Bey’le paylaştı. Karşı karşıya konulmuş iki masayı iki bakan kullanıyordu. O evin ince bir tahtayla bölünmüş diğer tarafında da bir milletvekili kalıyordu.⁹¹ Celal Bey, oldukça sıkı ve disiplinli bir çalışma ahlakına sahipti. Vekâlete sabah dokuzda gelir ve akşam sekize kadar çalışırdı. Geceleri TBMM’ye geçerek Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Vekiller Heyeti toplantılarına katılırdı. Celal Bey, TBMM’den sabaha karşı evine dönerdi.⁹²

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey özel bir görevle Avrupa’ya seyahat edeceğinden yerine bir vekil seçilmesi TBMM’nin gündemine geldi. Mustafa Kemal Paşa, Saruhan Mebusu Celal Bey ile Aydın Mebusu Yunus Nadi Bey’i aday gösterdi. 6 Şubat 1922’de gerçekleşen oylama neticesinde 181 mebustan 52 çekimsiz oy kullanmasına karşı 124 oy alan Mahmut Celal Bey, Hariciye Vekâletinin vekilliğine seçildi.⁹³ Böyle bir neticenin ortaya çıkmasında Yunus Nadi Bey’in oylamadan çekilmesi de etkili oldu.

Celal Bey, Hariciye Vekâletine Vekillik görevini Yusuf Kemal Bey’in Avrupa’dan döndüğü 3 Nisan 1922’ye kadar yaptı. İktisat Vekilliğinden sonra bu görevi de başarıyla sürdüren Celal Bey, Meclisin gizli ve açık oturumlarında İstanbul Hükümeti ve saltanat aleyhine sert tenkitlerde bulundu.⁹⁴ İşgal kuvvetlerine karşı ağır ifadeler kullandı. Celal Bey,

⁸⁶ TBMM ZC, D.1, c. XV, İ.131, (20 Aralık 1921), s.176-178.

⁸⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, S. 394, (3 Ocak 1922), s1.

⁸⁸ TBMM ZC, D.1, c. XVI, İ.143, (12 Ocak 1922), s. 41.

⁸⁹ TBMM ZC, D.1, c. XVI, İ.144, (14 Ocak 1922), s. 49-50.

⁹⁰ TBMM ZC, D.1, c. XVI, İ.150, (26 Ocak 1922), s. 141-142.

⁹¹ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 133.

⁹² Birlik, *a.g.e.*, s.85; Bayar, *Atatürk*, s. 78.

⁹³ TBMM ZC, D.1, c. XVI, İ.155, (06 Şubat 1922), s.230-238; *Celal Bayar Arşivi*, 4/140.

⁹⁴ Bozdağ, *Bayar*, s. 32-33; Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. IV, Bilgi yay., Ankara 1984, s. 223; Şerif Demir, “Milli Mücadele’de Celal Bayar”, *Yakın Dönem Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 15-16, (2009), s. 65-66.

Hariciye Vekâletine vekillik yaptığında iki temel sorunla ilgilendi. Yusuf Kemal Bey'in Avrupa ziyareti ve Batılı devletlerin barış önerileri.⁹⁵

III. TBMM'nin Birinci Dönem Üçüncü Yasama Yılı Faaliyetleri

Harice Vekâletine vekillik yapan Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'in seyahati üzerinden TBMM'nin izlediği dış politika esasları hakkında Meclise bilgilendirme yaptı. Avrupa'daki siyasi gelişmeler ve İtilaf Devletleri arasındaki ilişkileri anlamak amacıyla Yusuf Bey'in Avrupa'ya gittiğini belirten Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya İstanbul üzerinden geçerken Sultan Mehmed'le yaptığı görüşme hakkında Meclise bilgi verdi. İstanbul Hükümetinin TBMM'yi oyaladığını belirten Celal Bey, Ankara Hükümeti İstanbul'a karşı bu kadar meşru ve fedakârlıkla çırpınırken, milletin yegâne arzusu olan istiklal meselesinin reddedileceğini düşünemedi dedi. Bundan sonra Avrupa'yla yeni bir başlangıç yaparak İstanbul Hükümetinin gerçek yüzünü de millete gösterileceğini söyledi. Mebusların yazılı sorularının artması üzerine Celal Bey, İstanbul Hükümeti hakkında daha detaylı bilgiler verdi.⁹⁶

Yeni Gün Mecmuası 12 Mart 1922'de Hariciye Vekili Celal Bey'in gündeme ilişkin bazı değerlendirmelerini yayınladı. Batılıların takip ettikleri politikaların çok iyi anlaşıldığını ifade eden Celal Bey, asıl niyetin memleketimizin ekonomik manada sömürülmesi için cebren ve hile ile ele geçirilmesi olduğunu söyledi. Batılıların Türkleri kayıtsız şartsız hizmetkâr yapmak istediklerine dikkat çeken Celal Bey, fakat o zamanların geride kaldığını söyledi.⁹⁷

Mersin Mebusu Selahattin Bey 13 Mart 1922'de TBMM'ye Hariciye Vekâletine Vekillik yapan Celal Bey'e güvensizlik verilmesi yönünde bir taktir verdi. TBMM'nin gizli oturumunda gerçekleştirilen bu müzakerelerde Başkan, Meclise bu konuda bir müzakere açılıp açılmaması hakkında görüş sordu. Yapılan oylamada 187 mebusun 49'u müzakere açılmasını isterken 131 mebus gerek görmedi. 7 mebus çekimser kaldı. Böylece Meclis, Hariciye Vekâletine bakan Celal Bey hakkında bir güvenoyu müzakeresinin açılmasına lüzum görmeden güvensizlik taktirini reddetti.⁹⁸

16 Mart 1922'de Türkiye-Ukrayna arasında dostluk ve yardımlaşma anlaşması Meclise geldi. Dışişleri bakanlığına vekâlet eden Celal Bey, doğu siyaseti bizim için çok önemli, doğuda barışsever bir politika izlediğimizi her sefer vurguluyoruz. Ukrayna ile gerçekleştirdiğimiz bu dostluk anlaşması daha evvel Ruslarla yaptığımız anlaşmanın bir benzeridir. Bu sebeple ivedilikle onaylanması gerektiği doğrultuda görüş bildirdi.⁹⁹

İtilaf devletlerinden barış antlaşması yapılması yönünde çeşitli öneriler geldi. Bu durumu Meclis gizli oturumunda değerlendirmeye alınarak müzakereye açıldı. Hariciye Vekilliğine vekâlet eden Celal Bey, konu hakkında mebusları bilgilendirmek için birçok kez kürsüye gelerek çeşitli açıklamalarda bulundu. Meclisteki gergin havayı eleştiren Celal Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in görüşmeleri neticesinde gönderdiği bilgileri paylaştı. İtilaf Devletlerinin Anadolu'nun tahliyesini kabul ediyorlar fakat hangi koşullarda nasıl olacağı biraz karışık dedi. Türkiye ve Yunanistan arasında müzakere için diplomatik çabaları aktaran Celal Bey, Batı basınında bu konuyla ilgili çeşitli haberlerden de nakiller yaptı. Anadolu'nun tahliyesinde bir mutabakat varken, İzmir ve azınlıklar konusunda farklı istek ve arzularla

⁹⁵ Şenşekerci, a.g.e., s. 104.

⁹⁶ TBMM GCZ, D.1, c. III, (06 Mart 1922), s.15-35; Cemal Kutay, *Celal Bayar*, c.I, Kenan Basımevi, İstanbul 1939, s. 22-25.

⁹⁷ *Celal Bayar Arşivi*, 4/134.

⁹⁸ TBMM GCZ, D.1, c. III, (13 Mart 1922), s. 49-53.

⁹⁹ TBMM ZC, D.1, c. XVIII, İ.9, (16 Mart 1922), s.245.

çeşitli kısıtlamalara gitmenin müzakeresi yapılıyor. Özellikle Ermeniler için yurt bakıyorlar dedi. Örneklerle İtilaf Devletlerinin Anadolu'nun tahliyesi ve yapılacak barış hakkındaki fikirlerini anlattıktan sonra Celal Bey, onlar tarafından gelen barış öneri ve görüşme taleplerinin tamamen reddedilmesinin doğru olmayacağını çünkü bu durumun aleyhimize bize karşı daha etkili bir propagandaya sebep olacağını söyledi. Bu gelişmeler hakkında Rusya'ya bilgi verildiğini belirten Celal Bey, Rusya'nın vaat ettiği nakdi ve mühimmat yardımlarının henüz gelmediğini, Rusların bu yardım konusunda biraz yavaş hareket ettiklerini söyledi.¹⁰⁰ Yardımlar hakkında da Mustafa Kemal Paşa'ya özel bilgilendirmede bulundu.¹⁰¹

30 Mart'ta Meclisin gündemine İtilaf Devletlerinin barış şartlarına yönelik teklifi geldi. Gizli oturumda gerçekleştirilen müzakerelerde Hariciye Vekâletine bakan Celal Bey, Meclisi bilgilendirmeye çalıştı. 28 Mart'ta yeni bir teklif geldiğini belirten Celal Bey, İngiltere, Fransa ve İtalya Hariciye Nazırlarının Paris'te yaptıkları toplantılar neticesinde alt komisyonların barış için görüşmelere başlamasını istiyorlar dedi. İtilaf Devletlerinin ileri sürdüğü barış koşullarını anlatan Celal Bey'i dinleyen Meclis, bu konunun Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey'in Avrupa ziyareti sonrasına görüşülmek üzere ertelenmesine karar verdi.¹⁰²

TBMM Başkanı Mustafa Kemal, 29 Nisan 1922'de Celal Bey'in de içinde yer aldığı üç kişiyi İktisat Vekilliğine aday gösterdi. Bu görevi daha evvel yaptığını belirten Celal Bey, adaylıktan çekilerek Trabzon Mebusu Hasan Bey'in desteklenmesini talep etti. Buna rağmen seçimde Celal Bey'e 25 oy çıktı.¹⁰³ Yeterli çoğunluğa ulaşamadığı için 9 Mayıs'ta seçim yenilendi. Celal Bey, ısrarla aday olmadığını belirtmesine rağmen oylamada Celal Bey'e 55 oy verildi.¹⁰⁴

İdari yapı içerisinde İktisat vekâletinin yetki ve sorumluluklarının paylaşıldığı bir esnada söz alan Celal Bey, İktisat Vekâletinin Dâhilîye Vekâletinden daha önemli olduğuna dikkat çekerek esaslı bir iktisadi sistemin öneminde söz etti. Hükümetin her konuya yetişip her işi yapmasının mümkün olmadığını belirten Celal Bey, memleketimizde hammadenin işlenmesini, sanayiinin himaye edilmesini ve ticaretin korunmasını sağlamalıyız dedi. Meselenin İktisat vekâletinde görev yapan üç beş memurdan ibaret olmadığını, memleketimizde düzenli, yeni bir sistem ve usul getirmek zorundayız dedi. Biz kendimize ait olmayan esaslarla sürüklendik. Bizim memleketimizde kapitülasyonlarla ekonomimizi mahvettiler. Bizim memlekette serbest rekabet karşısında fertlerimizi himayesiz bıraktıkça ekonomimiz gelişmez. Hükümet iktisadi hayatı madden korumaya ve desteklemeye mecburdur dedi. Aczimi anladığım gün İktisat Vekilliğinden çekildim diyen Celal Bey, Bolu'da 500-600 lira sermayeyle bir ustayı destekleyemiyoruz. Memleketimizde sanayii bankası yok. Ziraat Bankası, ziraate aittir, Bankı Osmani kredi vermez. Bu durumda Bir İktisat vekili ne yapsın dedi.¹⁰⁵

Celal Bey, İzmir'in işgali ve Yunanlıların gerçekleştirdiği faciaları ikinci senesinde Meclis gündemine taşıdı. 15 Eylül 1922'de Ankara'da gerçekleştirilen mitingde alınan kararları Meclise sundu. Bu kararlar mebusların büyük desteğiyle Hükümete sevk edildi. Mitingde İzmir'in bir Türk yurdu olduğu, Yunanlıların zulmünün kabul edilemez olduğu, İzmir'in Türk hâkimiyetine geçene kadar mücadelenin devam edeceğini, Yunanlıların İzmir'de

¹⁰⁰ TBMM GCZ, D.1, c. III, (24 Mart 1922), s.118-143.

¹⁰¹ *Celal Bayar Arşivi*, 4/143.

¹⁰² TBMM GCZ, D.1, c. III, (30 Mart 1922), s.1 64-169

¹⁰³ TBMM ZC, D.1, c. XIX, İ.36, (29 Nisan 1922), s. 441

¹⁰⁴ TBMM ZC, D.1, c. XX, İ.41, (09 Mayıs 1922), s. 6

¹⁰⁵ TBMM ZC, D.1, c. XIX, İ.36, (29 Nisan 1922), s. 443-444.

gerçekleştirdiği vahşeti şiddetlendirdiğini buna son vermesi için Hükümetimizden talep ve rica ederiz denildi.¹⁰⁶

Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine verilen özel görevle Haziran 1922'de yurt dışına gitti.¹⁰⁷ Yunanlıların 9 Eylül'de Anadolu'dan çıkarılmasından sonra barış anlaşmasına yönelik hazırlıklara başlandı. Lozan'da görev yapacak heyet ince tetkikler ve uzun müzakereler neticesinde belirlendi. İcra Vekilleri Heyeti 31 Ekim 1922'de Celal Bey'in de isminin olduğu Lozan heyeti listesini Meclise gönderdi.¹⁰⁸ Bazı milletvekilleri Celal Bey'in yurt dışı görevini tamamlamadan kendisine ikinci bir görevin verildiğini ifade ederek isminin heyette olmasına itiraz ettiler. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, bu tenkitlere karşı çıkararak Celal Bey'in bu heyette mutlaka yer alacağını söyledi. Mecliste yapılan müzakereler neticesinde Celal Bey, 163 mebusun 87 mebusun olumlu reyile bu göreve seçildi.¹⁰⁹

Celal Bey, birinci dönem Lozan müzakerelerine görevi nedeniyle on gün geç katıldı. Fakat ikinci dönemde yer almak istemedi. Lozan Barış görüşmeleri tamamlanarak anlaşma imzalandı. Celal Bey, anlaşmanın Meclis müzakerelerinde de olumsuz bir tavır sergiledi. Anlaşma hakkında olumsuz konuşmayı düşünse de Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesiyle konuşma yapmaktan vazgeçti.¹¹⁰ Lozan Barış Antlaşmasının onaylanmasında Celal Bey, olumsuz oy kullanmayı düşündü fakat Mustafa Kemal Paşa Mahmut Celal Bey'e Lozan delegasyonu içerisinde görev yaptığını hatırlatarak olumlu oy kullanmasını isteyince anlaşmaya destek verdi.¹¹¹

Sonuç

Mahmut Celal Bey ömrüne, son derece önemli sorumlulukları üstlenmiş değerli bir devlet adamıdır. Meşrutiyet, cumhuriyet ve çok partili hayatın önemli siyasi figürlerinden birisidir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'da yer alan Celal Bey, işgal kuvvetlerine ve İstanbul Hükümetine kafa tutarak İzmir'in işgaline büyük tepki gösterdi. Meclis işgal edilince Celal Bey, önce gizlice Bursa'ya ardından Eskişehir üzerinden Ankara'ya geldi. Meclisin çeşitli kademelerinde önemli sorumluluklar üstlendi. Hak bildiği doğru yol için canını riske atmaktan çekinmedi.

Mecliste iktisat komisyonlarında görev aldı. Ardından İktisat Vekilliğine vekâleten getirildi. Başarılı çalışmaları sonrasında vekâleten yürüttüğü bu göreve asaleten getirildi. Celal Bey bütçeyi geliştirmek ve hazine gelirlerini artırmak için ülke kaynaklarının etkili ve verimli kullanılması için azami gayret sarf etti. Madenler, ormanlar, tarımsal üretimin artırılması ve vergi çeşitliliğiyle hazine gelirlerinde ciddi artışlar sağladı. Fakat bu arada köylünün sosyal ve ekonomik hayatını destekleyecek ekonomik yardımlarda bulundu. Özellikle madencilikte çalışan amelelerin örgütlenerek kendi haklarını temin edebilecekleri kurumsal bir yapı oluşturmalarını teşvik etti. Ayrıca Mecliste madencilerin sosyal özlük haklarını geliştirmeye yönelik ciddi kanuni düzenlemeler yapılmasını sağladı. Celal Bey,

¹⁰⁶ TBMM ZC, D.1, c. XX, İ.43, (15 Mayıs 1922), s.53.

¹⁰⁷ Avrupa'dan alınan silah ithalatında bazı yolsuzluk iddiaları üzerine Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Celal Bey'i bu iddiaları araştırmak ve silah ithalatındaki mali sorunları çözmek özel ve gizli bir görevle Berlin ve Roma'ya gönderdi. *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1947.

¹⁰⁸ *Kuruluş Safhasında Belgelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Yay. Yön. N. Atlas-A. Şahin, TBMM Basımevi, Ankara 2021, s. 270.

¹⁰⁹ TBMM ZC D.1, c.XXIV, İ.132, (3 Kasım 1922), s.339.

¹¹⁰ İsmet Bozdağ, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 60-61.

¹¹¹ Cemal Kutay, *Bilinmeyen Tarihimiz*, c.I, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1974, s. 40.

batmakta olan Ziraat Bankasının teşkilatlanması ve sermaye yapısının güçlendirilmesi içinde de çok önemli çabaları oldu.

Celal Bey'in Hariciye Vekilliği, İktisat vekilliğine göre daha kısa sürdü fakat önemli bir zamana tesadüf etti. Barış müzakerelerine giden yolda güç odakları arasındaki siyasi ilişkiler ve stratejik hamlelerle geçen bir zaman oldu. Hariciye Vekâletine baktığı kısa sürede Sevr'e karşı direnerek ulusal bağımsızlık için İstanbul Hükümeti ve saltanata karşı çıktı.

Birinci dönem Meclis müzakerelerini Celal Bey'in üzerinden okumak, döneme ilişkin pek çok bilinmeyen detayların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Her şeyden evvel o dönemin ruhu, psikolojisi ve siyasi ilişkiler kazanılan zaferin değer ve öneminin daha iyi anlaşılmasına sağlamaktadır. Bu Meclisteki faaliyetleri Celal Bey'e modern, demokratik ve çağdaş bir devlete gidişte önemli sorumluluklar üstlenmesine neden oldu. Celal Bey, üstlendiği bu görevlerden başarıyla çıkmasını bildi. Modern ve çağdaş bir devletin temellerinin atılmasında önemli hizmetler yaptı.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Celal Bayar Arşivi, 103/120
 Celal Bayar Arşivi, 103/13
 Celal Bayar Arşivi, 103/155
 Celal Bayar Arşivi, 103/156
 Celal Bayar Arşivi, 103/157
 Celal Bayar Arşivi, 103/159
 Celal Bayar Arşivi, 103/161
 Celal Bayar Arşivi, 103/177
 Celal Bayar Arşivi, 103/178
 Celal Bayar Arşivi, 103/179
 Celal Bayar Arşivi, 36/22
 Celal Bayar Arşivi, 4/134
 Celal Bayar Arşivi, 4/138
 Celal Bayar Arşivi, 4/140
 Celal Bayar Arşivi, 4/143
 Celal Bayar Arşivi, 57/2
 Cumhuriyet, 8 Şubat 1947

Hakimiyet-i Milliye, S. 134, (16 Mart 1921)

Hâkimiyet-i Milliye, S. 394, (3 Ocak 1922)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, 13 Mart 1336

TBMM GCZ D.1, c.I, İ.126, (30 Aralık 1920)

TBMM GCZ, D.1, c. III, (06 Mart 1922)

TBMM GCZ, D.1, c. III, (13 Mart 1922)

TBMM GCZ, D.1, c. III, (24 Mart 1922)

TBMM GCZ, D.1, c. III, (30 Mart 1922)

TBMM GCZ, D1, c.I, İ.13, (9 Mayıs 1920)

TBMM,GCZ, D.1, c.I, İ.98, (15 Kasım 1920)

TBMM ZC D.1, c.XXIV, İ.132, (3 Kasım 1922)

TBMM ZC, D.1, c. IX, İ.5, (10 Mart 1921)

TBMM ZC, D.1, c. V, İ.98, (15 Kasım 1920)

TBMM ZC, D.1, c. VI, İ.101, (22 Kasım 1920)

TBMM ZC, D.1, c. VI, İ.111, (09 Aralık 1920)

TBMM ZC, D.1, c. VI, İ.112, (11 Aralık 1920)

TBMM ZC, D.1, c. VI, İ.118, (21 Aralık 1920)

TBMM ZC, D.1, c. VII, İ.125, (29 Aralık 1920)

TBMM ZC, D.1, c. VII, İ.130, (6 Ocak 1921)

- TBMM ZC, D.1, c. VIII, İ.141, (31 Ocak 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. VIII, İ.156, (24 Şubat 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. VIII, İ.158, (27 Şubat 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. X, İ.22, (18 Nisan 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. X, İ.24, (23 Nisan 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. X, İ.28, (02 Mayıs 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. X, İ.36, (19 Mayıs 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. X, İ.39, (18 Haziran 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. X, İ.40, (20 Haziran 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. XI, İ.41, (23 Haziran 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. XI, İ.58, (1 Ağustos 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. XII, İ.73, (10 Eylül 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. XII, İ.77, (17 Eylül 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. XIII, İ.99, (24 Ekim 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. XIV, İ.104, (3 Kasım 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. XIV, İ.120, (1 Aralık 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. XIX, İ.36, (29 Nisan 1922)
 TBMM ZC, D.1, c. XIX, İ.36, (29 Nisan 1922)
 TBMM ZC, D.1, c. XV, İ.131, (20 Aralık 1921)
 TBMM ZC, D.1, c. XVI, İ.143, (12 Ocak 1922)
 TBMM ZC, D.1, c. XVI, İ.144, (14 Ocak 1922)
 TBMM ZC, D.1, c. XVI, İ.150, (26 Ocak 1922)
 TBMM ZC, D.1, c. XVI, İ.155, (06 Şubat 1922)
 TBMM ZC, D.1, c. XVIII, İ.9, (16 Mart 1922)
 TBMM ZC, D.1, c. XX, İ.41, (09 Mayıs 1922)
 TBMM ZC, D.1, c. XX, İ.43, (15 Mayıs 1922)
 TBMM ZC, D1, c. V, İ.96, (09 Kasım 1920)
 TBMM ZC, D1, c.I, İ.11, (4 Mayıs 1920)
 TBMM ZC, D1, c.I, İ.12, (6 Mayıs 1920)
 TBMM ZC, D1, c.I, İ.13, (9 Mayıs 1920)
 TBMM ZC, D1, c.I, İ.15, (13 Mayıs 1920)
 TBMM ZC, D1, c.I, İ.16, (15 Mayıs 1920)
 TBMM ZC, D1, c.I, İ.17, (17 Mayıs 1920)
 TBMM ZC, D1, c.I, İ.8, (1 Mayıs 1920)
 TBMM ZC, D1, c.II, İ.32, (12 Temmuz 1920)
 TBMM ZC, D1, c.III, İ.15, (31 Temmuz 1920)
 TBMM ZC, D1, c.III, İ.43, (03 Ağustos 1920)
 TBMM ZC, D1, c.III, İ.44, (7 Ağustos 1920)
 TBMM ZC, D1, c.III, İ.45, (9 Ağustos 1920)

- TBMM ZC, D1, c.III, İ.46, (10 Ağustos 1920)
 TBMM ZC, D1, c.III, İ.49, (15 Ağustos 1920)
 TBMM ZC, D1, c.IV, İ.62, (09 Eylül 1920)
 TBMM ZC, D1, c.IV, İ.66, (16 Eylül 1920)
 TBMM ZC, D1, c.IV, İ.72, (25 Eylül 1920)
 TBMM ZC, D1, c.IV, İ.73, (26 Eylül 1920)
 TBMM ZC, D1, c.IV, İ.78, (04 Ekim 1920)
 TBMM ZC, D1, c.IV, İ.79, (06 Ekim 1920)
 TBMM ZC, D1, c.IV, İ.81, (11 Ekim 1920)

Kitap ve Makaleler

- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, c.I, MEB Yayınları, İstanbul 1970.
 BAYAR, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
 BAYAR, Celal, *Celal Bayar Diyor Ki (1920-1950) Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbihal*, Top. Haz. Nazmi Sevgen, İstanbul 1951.
 BİRLİK, Gültekin Kamil, *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2011.
 BOZDAĞ, İsmet, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, Truva Yayınları, İstanbul 2009.
 BOZDAĞ, İsmet, *Celal Bayar*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986.
 CEBESOY, Ali Fuat, *Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957.
 ÇEVİK, Zeki, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, ATAM Yay., Ankara 2002.
 ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. III, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1995.
 ÇUKUROVA, Bülent, "Celal Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VII, S. 20, (Mart 1991), s. 347-365.
 DEMİR, Şerif, "Milli Mücadele'de Celal Bayar", *Yakın Dönem Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 15-16, (2009), s. 53-78.
 DEMİREL, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
 DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclisin Vekilleri (Milli Mücadele Döneminde Seçimler)*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2010, , TBMM, ZC, D.1, İ.1, c.I, (23 Nisan 1336).
 GÜLMEZ, Nurettin, "Celal Bayar'ın Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve I. Dönem TBMM'deki Performansı", *Asırlık Çınar Celal Bayar*, c. I, Edt. N. Gülmez-N.Bilgi, Berikan Yayınları, Ankara 2022, s. 139- 190.
 GÜRLER, Hamdi, *Paşaların Gözüyle Milli Mücadele*, Vadi Yayınları, Ankara 2007.
 KARA, Bülent, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bir Hukuk Mücadelesi: İstanbul Hükümetlerinin Yaptığı Anlaşmaların Yok Sayılması", *Tarihin Peşinde*, S.30, (2023), s. 48-63.
 KOCATÜRK, Utkan, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. II, S.5, (1986), s. 323-360.

- N. Atlas-A. Şahin, *Kuruluş Safhasında Belgelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi*, TBMM Basımevi, Ankara 2021.
- KUTAY, Cemal, *Bilinmeyen Tarihimiz*, c.I, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1974.
- KUTAY, Cemal, *Celal Bayar Bir Türkün Biyografisi*, Süsler Matbaası, İstanbul 1949.
- KUTAY, Cemal, *Celal Bayar*, c.I, Kenan Basımevi, İstanbul 1939.
- KUTAY, Cemal, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982.
- NADİ, Yunus, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- NADİ, Yunus, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1955.
- SARAY, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*, ATAM Yayınları, Ankara 2000.
- ŞENGİL, Mizyal Karaçam, *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*, Cem Yayınları, İstanbul 1996.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa yayınları, İstanbul 2000.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. IV, Bilgi yay., Ankara 1984.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.III, MEB Yayınları, Ankara 1978.
- TURAL, M. Akif, "Mahmut Celal Bayar (1883-1986)", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1994.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- ZAMAN, Ekrem Murat, *Benim Adım Amelebirliği 100. Yıl*, Hazer Ofset, Zonguldak 2023.

Ekler

29-136

کتابت کتب : ۱۰۰۰ مارک در تاریخ ۲۰۰۰ نوروزی ۱۳۸۰

سازک ۱۹۱۷ اوربايي به سقاخانست و سيمه تلفظ ضيا قانع اير او دننه نطقه ..

ها چه رگساره هيدول بئ دله غايبه رء سنده قدر مملکت هقا فقيا ايده که شايه دن تماماً اهدا گه اولديقا
 وضا سو اخضا بيه نامني مفلسي اونون خط وهله گه به دساتر اوسمکت ني هيد او قهر ا کيريد ايشه
 ايشه گندي ، نو رعدن اخضا بيه هله بده کتر مکزيه نري بهر قهر و شوقا حور انوراني بايدرو هجه بهر هدر
 و ضيقتي صومنه ايشه گندي بکله اون دنه هوقه نه بوديکي با محمد شايي مملکت باکته و انچه قورء مهنه
 عا کتيقا ايست اخيرا ، هيدول بئ نور گدر اوله و نه قومو ري دوست و قور و ندر هققه و رص
 اور دنه بلاننده بوکينه و وايته اخيرا امه او کده که حور اخضا و ديانه قورقه نقي اعنه زهني
 نري ش قده آيد مفر موقه اوله مدققا تي اونده نريه با قده که ايشه نري قده ايشه قورء آخونه
 صيينه بر بيزه وضا صينا صلا بويه بکتر ايشه قور و ايد و هکته به رگير هيدول گه به قدر
 اونده مبعوث قور ندر مضر حات مدرس اعنا و قعي لکه و يوسف اقبولا کده اير ا نطقه ايشه و نه
 ر قنک يي حات رجونه اولديقه و با نفا مده اقتصاد ايشه سابقه ايشه شوقه نريکي نيتون
 ر و حور کور ايه هقا سوبه قدر س حات کچه نريکي هله و نه اوربايي به مفر ايشه آيدوق
 کير ندر ندر ندر ايشه هاقينه و طماح ايشه ايشه ايشه و ندر ايشه اوربايي به
 غا ساطان و قور بئ طبع اوربايي بار و در نيم ايدلدر .

CELAL BAYAR ARŞIVI
Yar. No. :
Bas. No. :
Vosika No. :